(07)

GUIES DEL PATRIMONI CULTURAL DE ROSES

Un viatge per 2400 anys d'història

Marc Bouzas
Lluís Palahí

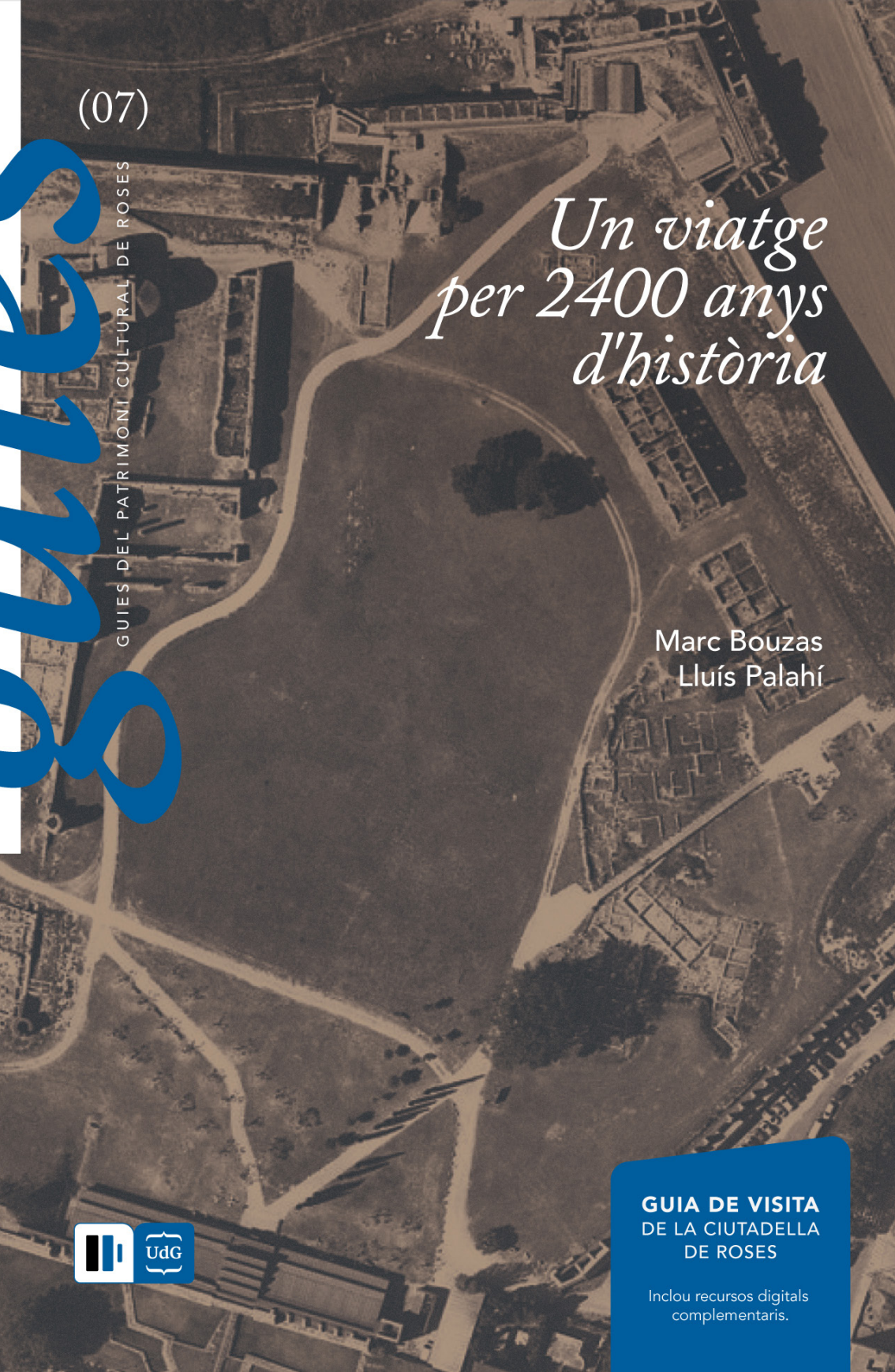

GUIA DE VISITA
DE LA CIUTADELLA
DE ROSES

Inclou recursos digitals complementaris.

UdG

Guies (07)

GUIES DEL PATRIMONI CULTURAL DE ROSES

Un viatge per 2400 anys d'història

GUIA DE VISITA DE
LA CIUTADELLA DE ROSES

Marc Bouzas
Lluís Palahí

UdG

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la UdG

CIP 904(467.13) BOU

Bouzas Sabater, Marc, 1992- autor
Un Viatge per 2400 anys d'història : guia de visita de la ciutadella de Roses / Marc Bouzas, Lluís Palahí. – Girona : Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic : Documenta Universitaria, desembre 2025. – 1 recurs en línia (94 pàgines) : il·lustracions. – (Guies del patrimoni cultural de Roses ; 07)
Descripció del recurs: 16 març 2026
ISBN 978-84-9984-720-7 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-760-6 (Universitat de Girona)

I. Palahí Grimal, Lluís, autor II. Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic 1. Ciutadella de Roses (Roses, Catalunya) 2. Fortificacions – Catalunya – Roses – Història 3. Roses (Catalunya) – Història 4. Llibres electrònics

CIP 904(467.13) BOU

Projecte quadriennal de recerca finançat per la Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma.»

«Diacronía de los territorios y paisajes de Emporion/Emporiae y Gerunda durante la Antiguedad» (PID2023-148337NA-I00). Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats.

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

Amb el suport de:

Universitat de Girona
Consell Social

Diputació de Girona

Correcció del text original: Documenta Universitaria
Disseny de la coberta: Documenta Universitaria
© del text: els seus autors
© de les fotogràfies:
Arxiu Roses 15, 32, 40(1), 45(1), 51(1), 56, 57(1), 60, 61(1), 88 – Biblioteca Virtual de Defensa 35,36, 37(1), 44, 50, 55, 61(2), 67 (1 i 2), 71, 91(1) – Bruno Pares 69(1) – David Vivó 49(1), 53(2) – Jordi Sagrera 30, 31, 39, 63(2), 65(2), 69(2), 74, 83 (2), 89(2) – Josep Maria Nolla 46, 47(2), 51(2), 75(2) – MAC Girona 20, 26, 27(1), 53(1), 57(2), 75(1), 76, 77(1), 79 (1 i 2), 89(1) – Manel Casanovas (MAC-Girona) 27(2) – Naturpas 19(1) – Raul Costal 40(2), 80, 81 (2) – Rosespedia 18 – Xavier Aguelo 19(2) – Wikimedia commons 37(2) – La resta de figures i fotografies són obra dels autors.
© de l'edició: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
© de l'edició: Universitat de Girona - Edicions UdG
© de l'edició: Documenta Universitaria®

ISBN Universitat de Girona: 978-84-8458-760-6
ISBN Documenta Universitaria: 978-84-9984-720-7
DOI: 10.33115/b/9788499847207

Girona, desembre de 2025

Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0).
La llicència completa es pot consultar a: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

Universitat de Girona

Documenta Universitaria
@DocUniv
documentauniversitaria.com

Índex

Plànol de base amb el circuit de visita 8

Cronologia

Un paisatge que canvia al llarg de la història 13

La colònia grega de Rhode (segles IV-II a.n.e.) 17

Roses en època romana i tardoantiga (segles II-VI d.n.e.) 23

El monestir i la vila medieval (segles X-XVII) 29

La fortalesa de la Ciutadella (segles XVI-XIX) 35

Emplaçaments

0. El portal de Mar 46

1.1. Les termes d'un edifici portuari ... 48

1.2. La transformació en una factoria de salaons 50

2. L'hospital 52

3. Barri hel·lenístic 54

4. Els quarters d'infanteria 56

5. La Porta de Terra 58

6. Muralla moderna de la vila i torre quadrada 60

7. L'arsenal 62

8. Muralla de la vila medieval 64

9. Carrers i portals. El carrer Major ... 66

10. La casa del governador 68

11. Cases medievals del carrer Major ... 70

12. Edificis militars del segle XVII 72

13. Una gran casa al nord del carrer Major 74

14. Monestir de Santa Maria 76

15. Església del monestir 78

16. El claustre monàstic 80

17. Carrer Nou i cavallerissa 82

18. Remodelació moderna del sud de la vila 84

19. El fortí 86

20. Els forns i l'alimentació de les tropes 88

21. Barri medieval de la zona nord-oest i jardins d'època moderna 90

22. Carrer de la Creu, nucli original de la vila medieval 92

23. El recinte de la Ciutadella 94

Plànol de base amb el circuit de visita

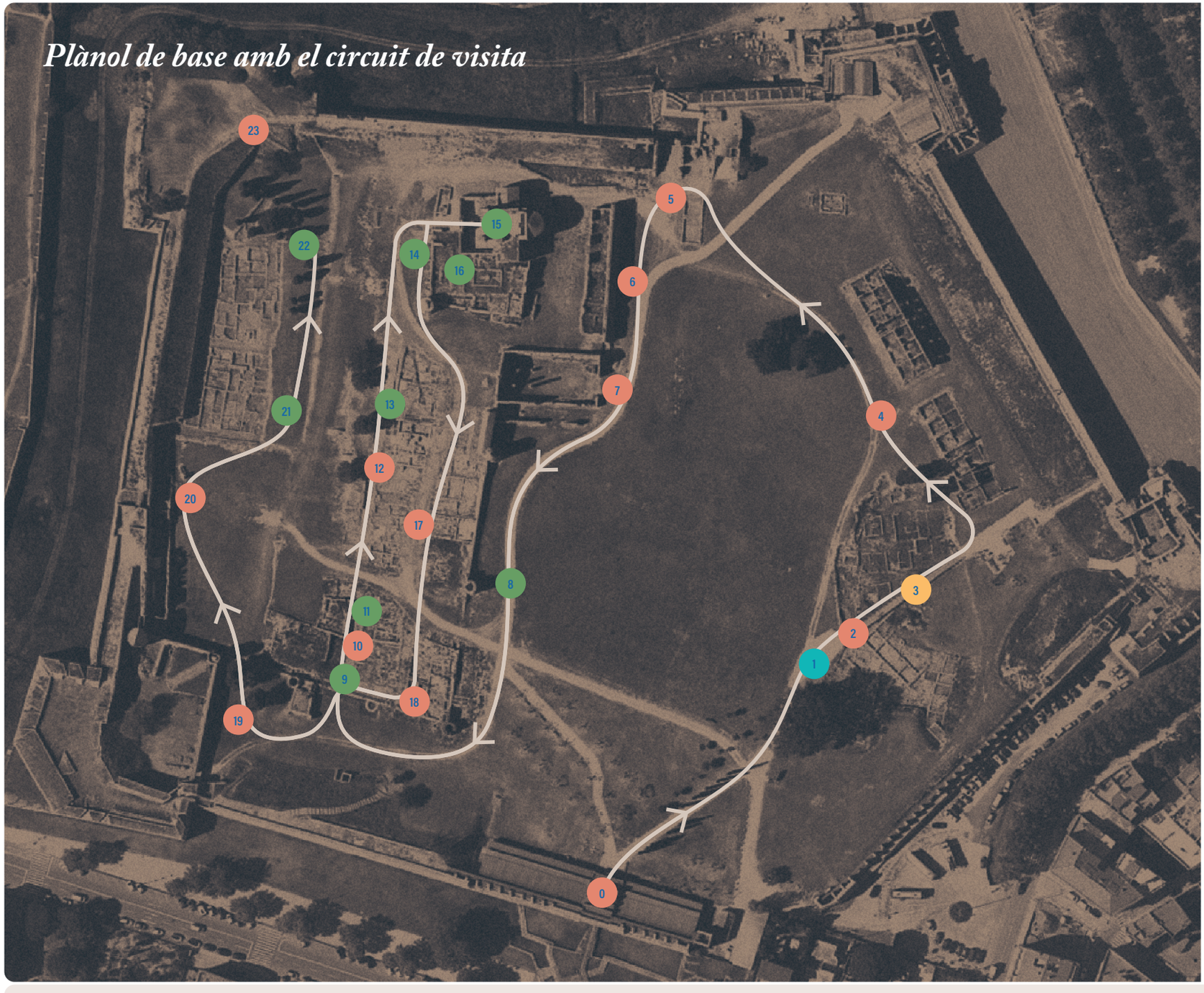

MODERNA

1814 – Retirada de les tropes franceses i voladura de les defenses de la Ciutadella

1808 – Ocupació de Roses per les tropes franceses

1794-95 – Setge de la Guerra Gran

1693 – Setge durant la Guerra dels Nou Anys

1645 – Guerra dels Segadors. Abandonament vila

1544 – Inici construcció Ciutadella

MEDIEVAL

1285 – Croada francesa contra la Corona d'Aragó. Inici construcció noves muralles?

1053 – Consagració nova església monestir. Època de creació de la vila

909 (aprox.) – Fundació del monestir per part del comte Sunyer II d'Empúries

ROMANA I TARDOANTIGA

600-650 (aprox.) – Construcció del poblat de Puig Rom

500-520 (aprox.) – Construcció del poblat visigot

300-350 (aprox.) – Factories de salaons. *Cella memoriae*

100-120 d.n.e. (aprox.) – Creació del *vicus* romà de Roses

GREGA

195 a.n.e. (aprox.) – Abandonament de *Rhode*

218 a.n.e. – Desembarcament roma a Empúries

340-300 a.n.e. (aprox.) – Construcció del barri hel·lenístic

400-375 a.n.e. (aprox.) – Fundació de la colònia grega de *Rhode*

0 El portal de Mar
1.1 Les termes d'un edifici portuari
1.2 La transformació en una factoria de salaons
2 L'hospital
3 Barri hel·lenístic
4 Els quarters d'infanteria
5 La Porta de Terra
6 Muralla moderna de la vila i torre quadrada
7 L'arsenal
8 Muralla de la vila medieval
9 Carrers i portals. El carrer Major
10 La casa del governador
11 Cases medievals del carrer Major
12 Edificis militars del segle XVII
13 Una gran casa al nord del carrer Major
14 Monestir
15 Església del monestir
16 El claustre monàstic
17 Carrer Nou i cavallerissa
18 Remodelació moderna del sud de la vila
19 El fortí
20 Els forns i l'alimentació de les tropes
21 Barri medieval de la zona nord-oest i jardins d'època moderna
22 Carrer de la Creu, nucli original de la vila medieval
23 El recinte de la Ciutadella

Cronologia

Un paisatge que canvia al llarg de la història

Per poder entendre la història de Roses és essencial conèixer el territori on s'han construït els assentaments humans i els grans canvis que el paisatge ha experimentat al llarg del temps.

Una de les primeres coses que es perceben en arribar a Roses és que la seva gran badia es troba protegida dels vents del nord —la tramuntana— i de l'est —el llevant—, que a la zona de l'Empordà solen bufar amb força. Aquest fet resultava de gran utilitat per als vaixells que navegaven en direcció nord i havien de travessar el cap de Creus, una zona on la mala mar és habitual. En cas de temporal, podien refugiar-se a la badia i esperar que el temps millorés. Per protegir les embarcacions més petites, aquestes es treien a terra i es disposaven sobre la sorra de la platja, tal com encara es fa avui en algunes platges amb les barques de pesca. Els vaixells de més calat, en canvi, podien fondejar directament a la badia.

Roses també era un indret idoni per a l'aprovisionament, ja que tot un seguit de petites rieres proporcionaven aigua dolça a les tripulacions.

Aquest conjunt de condicions ha marcat bona part de la història de Roses i l'ha convertit, al llarg del temps, en un port ideal, no només per al comerç, sinó també, en determinades èpoques, des del punt de vista militar, atesa la seva proximitat al Pirineu i a la costa francesa.

Un altre element clau són els canvis produïts en l'entorn, és a dir, en el paisatge. Habitualment es considera que l'entorn i l'orografia influeixen de manera decisiva en la tria dels llocs on s'estableixen els assentaments humans, i en pocs indrets aquesta afirmació és tan certa com a Roses. El problema és que el paisatge actual és molt diferent del que es van trobar els grecs. I no només això: l'entorn en què van viure els grecs al segle IV a.n.e. era diferent del paisatge medieval, i aquest no coincidia amb el del segle XVI, quan es va construir la Ciutadella. Per tant, un dels grans reptes per al visitant és comprendre i visualitzar aquests profunds canvis que s'han produït en el paisatge al llarg del temps.

L'aportació de sorres que, al llarg del temps, han anat dipositant les diverses rieres i torrents de la zona ha provocat una acumulació progressiva de sediments i, com a conseqüència, un desplaçament gradual de la línia de costa en direcció sud. Aquest procés va fer que els nous establiments humans s'anessin situant cada vegada més en aquesta direcció, cercant sempre la proximitat a la platja.

Al segle IV a.n.e., en el moment en què una comunitat grega va decidir fundar una petita colònia, el paisatge no tenia res a veure amb l'actual. El petit turó de Santa Maria, on avui se situa el monestir, era aleshores una elevació que s'endinsava pràcticament dins el mar, flanquejada per dos cursos fluvials: la riera de la Trencada, a l'oest, i el rec Fondo, a l'est. La línia de platja se situava pràcticament als peus d'aquesta elevació, a uns dos-cents cinquanta metres més al nord que en l'actualitat.

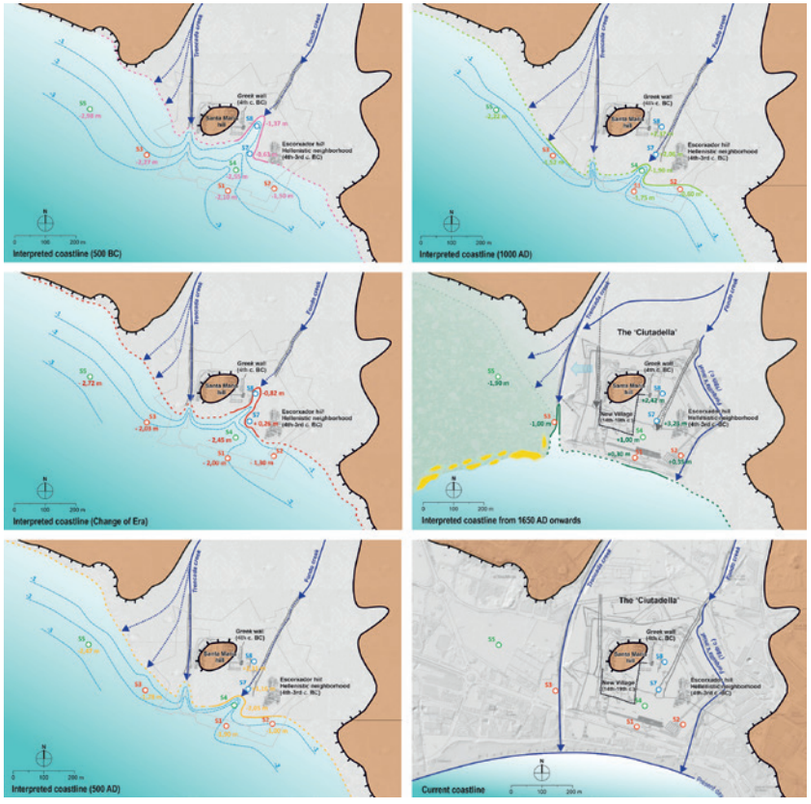

Evolució de la línia de costa a la zona de Roses entre el 500 a.n.e. i l'actualitat.

En època romana, sis segles més tard, la línia de costa ja s'havia desplaçat cap al sud, i el vell moll construït pels grecs havia quedat obsolet, separat uns vint metres de l'aigua, fins que va acabar cobert per un edifici de tipus industrial (fitxa 1). Tanmateix, l'exemple més clar d'aquest procés es pot observar al segle XVI, moment de la construcció de la fortalesa de la Ciutadella. La muralla sud es va edificar a tocar del mar. Només cal observar-ne la cara exterior per comprovar que encara s'hi conserven, adossades al mur, unes grans anelles de ferro que funcionaven com a amarradors per als vaixells. Això indica que l'espai on avui se situa l'avinguda Rhode, principal accés a Roses, era mar al segle XVI.

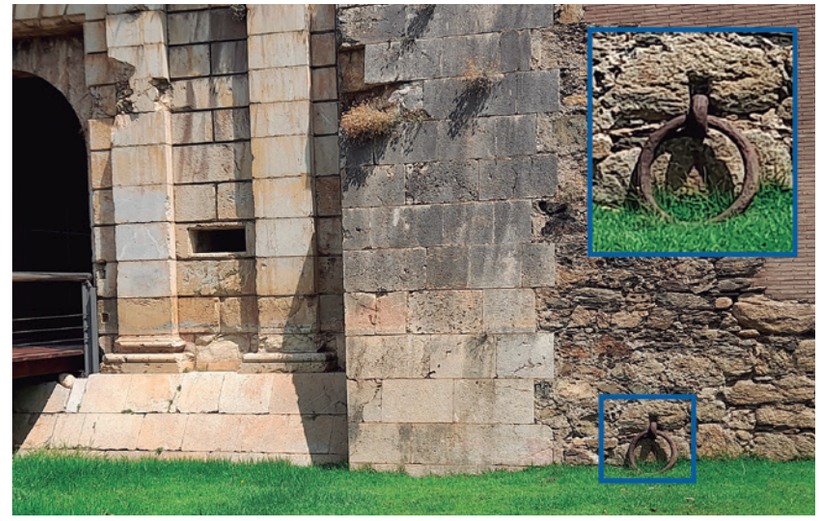

Anella per amarrar un vaixell conservada a la muralla sud de la Ciutadella.

Hi ha encara un darrer element que ha condicionat de manera decisiva la història del poblament de Roses. Tota la zona situada a l'oest de l'actual fortalesa de la Ciutadella estava ocupada per una extensa àrea de maresmes i aiguamolls, que dificultaven la penetració cap a l'interior. Aquesta circumstància feia de Roses un indret especialment adequat per arribar-hi per mar i fondejar-hi vaixells, fins i tot més favorable que la veïna Empúries, situada uns quilòmetres més al sud. En canvi, la comunicació amb l'interior era molt més complexa, fet que dificultava l'establiment de llaços i rutes comercials cap a la plana empordanesa i la ciutat de Girona.

Plànol de 1645 en què s'aprecia el territori a l'entorn de Roses, un paisatge de rieres i aiguamolls.

Unes rieres que es mouen

La construcció de la fortalesa moderna de la Ciutadella va implicar el desplaçament de les dues rieres que fins aleshores circulaven a banda i banda del turó de Santa Maria. La riera de la Trencada es va desviar més cap a l'oest, fora del fossat defensiu. També es va modificar el traçat del rec Fondo i, finalment, es va acabar cegant, ja que originalment hauria travessat el centre mateix de la fortificació.

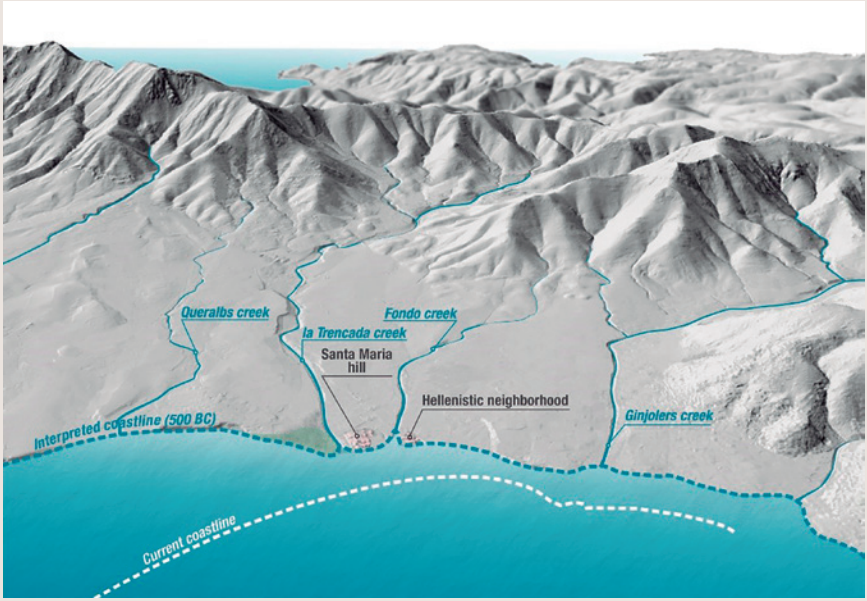

Per saber-ne més

Bouzas, M., Burch, J., Julià, R., Palahí, Ll., Pons, P., i Solà, I. (2023). Changes and transformations on the coast using the example of Roses (Alt Empordà, Catalonia). *Land, 12*. https://www.mdpi.com/2073-445X/12/12/2104

Puig, A. M. (2012). La problemàtica de l'entorn periurbà de Rhode. A C. Belarte i R. Plana (coord.), *El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat* (p. 83–98). https://recercat.cat/handle/2072/231093#page=1

La colònia grega de Rhode (segles IV-II a.n.e.)

A la zona de Roses ja devia viure-hi població abans de l'arribada dels colons grecs al segle IV a.n.e., però pràcticament no en tenim dades. És probable que aquesta població s'establís a les valls i a les elevacions més o menys properes a la costa.

Els grecs eren un poble eminentment comerciant que, al llarg de la seva història, va anar establint colònies arreu de la Mediterrània. El comerç amb les comunitats locals solia ser-ne l'objectiu principal. Les colònies podien mantenir inicialment una relació estreta amb la ciutat d'origen dels seus habitants, però la majoria, amb el temps, van acabar convertint-se en ciutats independents. Tot i que la zona de Roses disposava del millor port natural del sector, els primers grecs no s'hi van establir, sinó que ho van fer a Sant Martí d'Empúries. Malgrat que les condicions naturals eren molt pitjors per a la construcció d'un port, aquest indret es trobava molt més proper als grans assentaments ibers i ja disposava d'un conjunt de rutes i camins que facilitaven les relacions comercials amb l'interior del territori. Roses, en canvi, ocupava un espai més marginal, amb un potencial agrícola més limitat i amb més dificultats per establir comunicacions terrestres, ja que es trobava envoltada de maresmes i relleus muntanyosos.

Tradicionalment, es considera que la colònia de Rhode va ser fundada a inicis del segle IV a.n.e., quan la gran colònia de Marsella (Massalia), al sud de França, va voler crear un punt de comerç a la banda meridional dels Pirineus. Tanmateix, els investigadors no es posen plenament d'acord, i n'hi ha que defensen que Rhode hauria nascut com una mena de «sucursal» o barri dependent dels mateixos habitants d'Empúries. Sigui quin sigui el seu origen, amb el pas del temps, com veurem, es va acabar convertint en una colònia independent.

El nucli original de la població sembla que es concentrava a la petita elevació coneguda com a turó de Santa Maria, un espai lleument elevat que, a diferència de l'actualitat, en aquell moment s'endinsava dins el mar. Aquest indret estava protegit de manera natural per dues rieres: la de la Trencada, a l'oest, i el rec Fondo, a l'est.

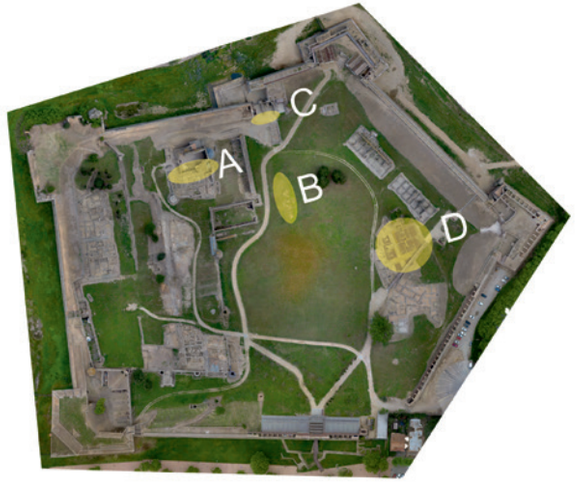

Planta de la Ciutadella amb indicació dels espais on s'han identificat restes d'època grega: possible temple (A), muralla o edifici públic (B), muralla (C) i barri hel·lenístic (D).

La funció principal de la colònia era actuar com a port secundari, fos de Marsella o d'Empúries, i facilitar el contacte comercial amb el territori immediat, especialment amb el poblat ibèric de Peralada, situat a uns divuit quilòmetres cap a l'interior. La comunicació amb l'interior es devia articular mitjançant antics camins que vorejaven l'actualment desaparegut estany de Castelló, tot i que no es pot descartar l'existència d'una ruta navegable que travessés aquest estany i seguís el curs del riu Muga, que aleshores devia ser més cabalós que en l'actualitat. Probablement, el principal producte comercialitzat en una primera fase va ser el cereal.

Des del segle IV a.n.e. Rhode va començar a encunyar moneda pròpia. Es tracta d'emissions de plata i bronze que segueixen els patrons habituals del món grec i que utilitzen la rosa com a símbol. Al segle III a.n.e. la colònia va experimentar un notable creixement econòmic. En aquest moment es va independitzar políticament i es van iniciar importants reformes urbanes. A la part alta del turó de Santa Maria —sota l'actual església (A)— les dades arqueològiques indiquen la substitució dels antics habitatges per un gran edifici públic, probablement un temple, que se situaria a l'espai que avui ocupa l'església del monestir de Santa Maria. Malauradament, les restes conservades són molt escasses, a causa de les nombroses obres i reformes que ha experimentat aquest sector al llarg de més de vint segles d'història.

Moneda de plata (dracma) encunyada a Roses.

Al peu del turó, a la banda est, es va localitzar fa anys un gran mur orientat de nord a sud, de considerable amplada i construït amb grans carreus de pedra (B). Tot i que inicialment es va interpretar com un possible tram de la muralla que hauria envoltat i protegit el poblat, altres investigadors consideren que podria correspondre a un gran edifici públic. Una de les hipòtesis, difícil de verificar actualment, és que es tractés d'una *stoa*, és a dir, l'espai porticat on es desenvolupava bona part de l'activitat comercial i social de la colònia, un dels edificis civils més característics de les ciutats gregues.

Estructura localitzada a la part baixa del turó (lletra B de la figura 1).

Al nord d'aquest edifici, a l'indret on actualment se situa la porta de Terra de la Ciutadella (C), es va localitzar un mur de gran amplada, format per dues parets paral·leles i orientat d'est a oest, amb una amplada total de prop de quatre metres, que constituiria un tram de la muralla de la població.

Tram de muralla localitzat a les proximitats del portal de Terra (lletra C de la figura 1).

Al segle III a.n.e. es va construir un nou barri al voltant del port (D). Aquest se situava a l'est del turó, en un espai més planer, a tocar de la riera del rec Fondo, i és conegut com el barri hel·lenístic (fitxa 3).

El nou barri es va organitzar a partir d'un conjunt de carrers rectilinis que es creuaven en angle recte, segons un model urbà que els grecs anomenaven hipodàmic. Tot i que s'hi documenten algunes cases de grans dimensions, es tracta fonamentalment d'un barri artesanal, dedicat a la producció de diversos béns. Entre aquests destaca la fabricació de ceràmica de taula —bols, plats i altres formes—, coneguda pels arqueòlegs com a ceràmica de vernís negre de Roses, que s'exportava a bona part de la Mediterrània occidental. Encara es conserven alguns dels forns on es produïen aquestes ceràmiques. Al barri també s'hi fabricaven altres productes, com ho demostra l'existència d'un forn destinat a la producció de peces de ferro.

Excavacions arqueològiques al barri hel·lenístic (any 1963).

Del port en resten poques evidències visibles, però encara es conserva part del mur del moll, construït amb grans blocs de pedra, que en època romana, ja inutilitzat a causa del desplaçament de la línia de costa, va quedar ocult sota un gran edifici (fitxa 1).

A finals del segle III a.n.e. dues grans potències es disputaven el domini polític i comercial de la Mediterrània: Roma i Cartago. Tot indica que Roses mantenia relacions comercials preferents amb territoris sota influència cartaginesa. Quan es va produir la segona guerra entre Roma i Cartago, coneguda com la Segona Guerra Púnica, Roses sembla haver-se alineat amb Cartago, mentre que Empúries es va posicionar a favor de Roma. La victòria romana, a inicis del segle II a.n.e., va comportar el creixement en importància d'Empúries i la desaparició de la colònia grega de Rhode.

Les ceràmiques de Roses

Al llarg del segle III a.n.e., al sector conegut com a barri hel·lenístic, hi havia tallers de ceràmica dedicats a la producció de vaixella de taula que s'exportava a bona part de la Mediterrània occidental, especialment a la península Ibèrica i al sud de l'actual França. El taller més conegut és l'anomenat taller de les tres palmetes radials. Les peces que s'hi produïen estaven cobertes amb un vernís de color negre i presentaven, al fons, una decoració formada per palmetes disposades de manera radial.

Per saber-ne més

Buscató, L. (1999). *La colònia grega de Rhode. Una aproximació al seu origen, evolució i desaparició.* Papers de Recerca, 4. Ajuntament de Roses.

Puig, A. M., i Martín, A. (coord.) (2006). *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà).* Sèrie Monogràfica, 23. MAC-Girona.

Villaronga, L. (2000). *Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions. De principis del segle III aC fins a l'arribada dels romans, el 218 aC*. Barcelona. https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000329/00000098.pdf

Vivó, D. (2023). Rhode, la «otra» colònia. *Desperta Ferro. Arqueología e Historia, 51*, octubre de 2023.

Roses en època romana i tardoantiga (segles II-VI d.n.e.)

Pels volts de l'any 195 a.n.e. la colònia grega de Rhode va ser abandonada. Les dades arqueològiques indiquen que la zona costanera va quedar deshabitada o ocupada només per una població molt dispersa i reduïda. En canvi, les restes de vaixells enfonsats al cap de Creus i els materials recuperats a la badia demostren que les platges de Roses es continuaven utilitzant com a punt de fondeig per a vaixells que encara transitaven per les rutes comercials de la Mediterrània occidental.

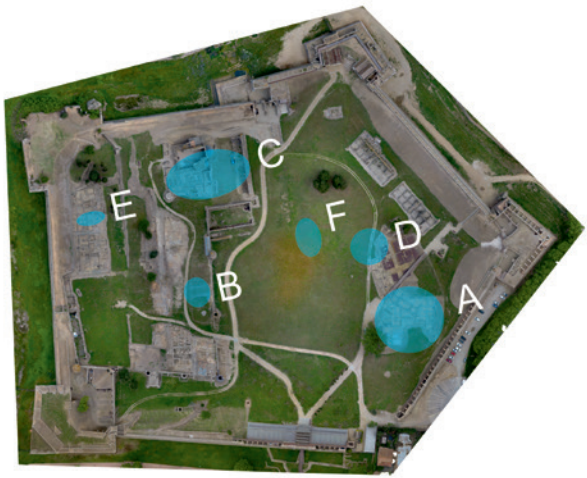

Les troballes d'època romana i tardoantiga s'estenen per tota la Ciutadella: edificis industrials d'època romana (A, B), església funerària (C), cementiri (D, E) i poblat d'època visigoda (segles VI-VII) (E, F).

Les dades aportades per l'arqueologia permeten establir que va ser a partir del segle II d.n.e., és a dir, uns quatre-cents anys després de l'abandonament de la colònia grega, quan es va construir un nou assentament de certa entitat a la zona de la platja. Molt probablement s'hi va desenvolupar un *vicus* romà, equiparable a un petit nucli de població, del qual actualment només es coneixen tres edificis. D'un d'aquests edificis se'n conserven únicament alguns murs, mentre que els altres dos

corresponen clarament a construccions amb funcions industrials i comercials. Tots tres es van edificar sobre la platja (A, B), i un d'ells disposava ja al segle II d'unes petites termes o banys públics (A).

Les termes eren un edifici habitual en les poblacions romanes i resultaven especialment rellevants en els barris portuaris, ja que permetien la higiene i el descans de mariners i viatgers. L'enginyer responsable de la construcció de la fortalesa moderna de la Ciutadella, Gian Battista Calvi (segle XVI), esmenta que, durant l'execució dels fonaments d'un dels baluards —el de Sant Jaume—, es van localitzar diversos murs i mosaics, que va interpretar com a restes d'unes antigues termes.

Aquest petit hàbitat, estretament vinculat al mar a través de la pesca i del comerç, va anar creixent de manera progressiva. Les excavacions arqueològiques han permès identificar com, al segle IV, l'antic edifici de banys (A) es va transformar en una factoria de salaons (fitxa 1) i, paral·lelament, se'n va construir una altra a l'edifici situat a l'oest (B). Es tracta d'indústries dedicades al processament del peix per a la fabricació de conserves i salses.

Ubicació de les restes de l'església funerària i part de la necròpolis situada al seu entorn.

Les excavacions han proporcionat milers de fragments d'envasos de terrissa —principalment àmfores— i altres ceràmiques procedents de diversos punts de la Mediterrània: des del sud de la península Ibèrica i el nord d'Àfrica fins a la zona grega i el Pròxim Orient. A més, s'hi han recuperat més de mil monedes d'època romana. Aquest conjunt de materials posa de manifest la importància comercial de l'establiment de Roses en època romana i la seva integració en algunes de les rutes comercials més rellevants de la Mediterrània.

Als edificis industrials cal afegir-hi una altra construcció de gran interès. A la part alta del turó, sota l'actual monestir de Santa Maria, es conserven les restes d'una petita església funerària (*cella memoriae*), probablement construïda al segle IV (C).

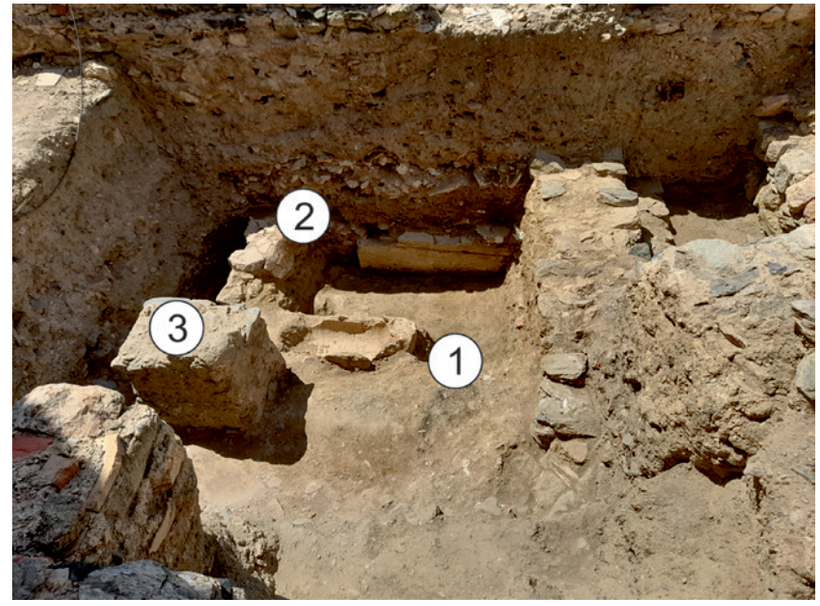

Sector nord del claustre, amb un enterrament en àmfora (1) i un sarcòfag (2) d'època tardoantiga.
Al centre, un pilar (3) que formaria part del complex de l'església funerària.

Les excavacions arqueològiques realitzades a mitjan segle XX van permetre identificar-ne la capçalera i part de la nau, situades sota l'absis sud de l'actual església. Intervencions més recents han confirmat que aquest edifici formava part d'un complex funerari molt més extens, que ocupava gairebé tota la superfície de l'actual monestir.

Al voltant d'aquest edifici es va desenvolupar un ampli cementiri que s'estenia pel vessant oriental del turó, per tota la zona est de l'actual fortalesa (D) i que, fins i tot, anava més enllà.

Les excavacions han documentat més d'un centenar de tombes de tipologies diverses: des de grans sarcòfags de pedra fins a simples fosses excavades al sòl, passant per tombes en forma de caixa amb parets de pedra o lloses (*cistes*) i enterraments en àmfora. Les circumstàncies històriques han permès que, gràcies a una inscripció funerària, es pugui conèixer el nom d'un dels antics habitants de Roses: un infant anomenat Maximus, que va morir amb només un any i sis mesos d'edat.

Fins fa poc es pensava que, després dels moments de prosperitat dels segles V i VI, el *vicus* de Roses s'havia abandonat completament. Tanmateix, les excavacions arqueològiques recents han demostrat que, com a mínim durant els segles VI i VII, el lloc va continuar habitat, tot i que amb una organització i una manera de viure diferents. La caiguda de l'Imperi romà i l'arribada dels visigots van comportar canvis profunds en l'estructura social i en les formes d'ocupació de l'espai.

Conjunt d'enterraments localitzats a la zona situada a l'est del monestir.

Els antics edificis construïts amb murs de pedra i morter van ser abandonats i, en alguns casos, destruïts, possiblement després d'un incendi del qual no es pot determinar si va ser causat per un episodi violent o accidental. Progressivament, es va configurar una nova població amb edificacions més modestes, aixecades amb murs de pedra lligada amb fang, que l'arqueologia permet conèixer cada vegada amb més detall. Algunes d'aquestes noves construccions es van edificar sobre les restes dels antics edificis industrials (A, B), però també s'estenien pels vessants del turó (E) i per la zona baixa, a l'espai que avui correspon a la plaça d'armes (F). El que sí que va continuar en ús va ser l'església i el cementiri, que fins i tot va créixer en extensió, arribant puntualment fins al vessant oest del turó. Les troballes de ceràmiques procedents de fora del territori indiquen que els contactes comercials amb altres zones de la Mediterrània es van mantenir, tot i que amb una intensitat molt menor i de manera més limitada.

Inscripció funerària dedicada a l'infant Maximus, datada al segle VI.

Restes d'edificis d'època visigoda (segles VI-VII) localitzats a l'actual plaça d'armes.

Els enterraments en àmfora

Una de les peculiaritats dels cementiris d'època romana, sobretot a partir del segle III, és la pràctica dels enterraments en àmfora. Aquestes se seccionaven per la part superior o pel peu, s'hi col·locava el difunt a l'interior i posteriorment es tornaven a tancar, com si es tractés d'un petit taüt. Aquesta tipologia d'enterrament es feia servir especialment per a infants, tot i que també s'hi podien enterrar persones adultes; en aquests casos, normalment s'utilitzaven dues o més àmfores.
A Roses, la majoria de les tombes en àmfora corresponen a infants. Cal destacar que una part significativa d'aquests enterraments s'ha localitzat sota l'ala sud del claustre del monestir, en un espai que durant un període determinat sembla haver estat reservat específicament per a aquesta pràctica funerària.

Per saber-ne més

Bouzas, M., i Palahí, Ll. (2024). Roses de la tardoantiguitat a l'època medieval. Dins M. Bouzas i Ll. Palahí (cur.) *De la tardoantiguitat a l'alta edat mitjana: una visió arqueològica*, *MonCRAPA*, 1, p. 199–212). Girona: Documenta Universitaria. https://www.documentauniversitaria.media/omp/index.php/crapa/catalog/book/moncrapa-1

Bouzas, M., Casas, J., i Nolla, J. M. (2025). Les àmfores de la Ciutadella de Roses (Alt Imperi, Baix Imperi i Antiguitat Tardana). *MonCRAPA*, 2. Girona: Documenta Universitaria. https://www.documentauniversitaria.media/omp/index.php/crapa/catalog/book/348

Pujol, M., i Carreras, C. (2002). L'ancoratge i el port de Rhode (Roses, Alt Empordà). *Empúries*, 53, 131–154. https://raco.cat/index.php/Empuries/article/view/95651/298051

El monestir i la vila medieval (segles X-XVII)

Hi vivia gent a Roses entre els segles VII i X? Sens dubte, sí, però probablement a l'interior del territori, allunyada o amagada de la costa, que en aquella època era un espai perillós, sotmès a incursions —mai amigables— de pirates i d'altres possibles atacants. El que no sembla que existís —o, si més no, no s'ha documentat fins ara— és un nucli de poblament estable a la zona costanera. En canvi, tot indica que va continuar existint, més o menys ben conservada, la petita església construïda al segle IV.

Planta de la vila al segle XIV amb els barris extramurs —barri del port i barri dels pescadors— i la ubicació del moll.

Una prova que aquest edifici encara es mantenia dempeus, o que almenys es conservava la memòria del caràcter sagrat de la part alta del turó, la trobem en la fundació del monestir. Des del segle IX, Roses formava part del comtat d'Empúries. Al segle X, el comte Sunyer d'Empúries (862–915) va decidir fundar un monestir

dedicat a Santa Maria (fitxa 14) i va escollir com a emplaçament la part alta del turó, on anteriorment havia existit el temple grec i on encara es conservava, parcialment dempeus, l'església tardoromana.

Durant l'edat mitjana era habitual que la població fes donacions a l'Església, tant en diners com en terres. Gràcies a aquestes aportacions, el monestir es va anar enriquint i, a inicis del segle XI, s'hi van dur a terme importants reformes. En primer lloc, es va construir una nova església (fitxa 15), que és la que podem observar actualment. Al mateix temps, sembla que es va remodelar tot el conjunt monàstic: el pati interior o claustre, les estances destinades als monjos i, fins i tot, les muralles que protegien el recinte (fitxa 16).

És molt probable que sigui en aquest moment —quan calia una gran quantitat de mà d'obra, no només per a les obres del monestir, sinó també per treballar les seves terres i subministrar-li productes— quan es va formar la vila medieval de Roses.

El nucli inicial d'aquesta nova vila es va establir a l'oest del monestir, amb les cases distribuïdes al voltant de dos carrers perpendiculars que rebien el significatiu nom de carrer de la Creu (fitxa 22). Contràriament a la idea estesa, els pobles medievals no eren el resultat d'un urbanisme caòtic en què cada família construïa on volia. Al contrari, la creació d'un nou nucli de poblament solia respondre a una planificació prèvia, en la qual es definien els carrers, les illes de cases i fins i tot les parcel·les, preveient com havien de ser els habitatges.

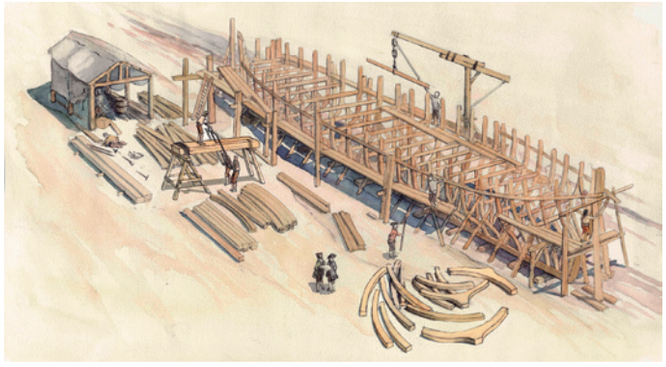

Els vaixells de pesca i comercials es construïen directament sobre la sorra de la platja.

Entre aquesta primera vila i el monestir va quedar un espai buit, que amb el temps es va convertir en una plaça. Aquest espai devia funcionar com a lloc de mercat i, almenys en època moderna, també va acollir el cementiri parroquial.

La vila va anar creixent de manera progressiva, sobretot a partir del segle XII. Les dues rieres situades a l'est i a l'oest —el rec Fondo i la riera de la Trencada— en limitaven l'expansió en aquestes direccions. Per aquest motiu, el creixement urbà es va orientar cap al sud, en direcció a la platja i al port. El barri desenvolupat al sud de la vila original es va organitzar a partir de carrers orientats d'est a oest. En canvi, el sector construït al sud del monestir es va estructurar mitjançant dues llargues vies de traçat nord-sud, que connectaven directament la zona portuària amb el mateix monestir.

Restitució de la vila medieval al segle XIV.

A la zona de la platja existien dos barris que sempre van quedar fora del recinte emmurallat: el barri del port i el barri dels pescadors. A la importància comercial del port s'hi afegia, en època medieval, una clara funció militar. A partir del segle XI, Roses es va convertir en el principal port militar del comtat d'Empúries. Aquest paper es va veure reforçat amb la construcció, al mateix barri portuari, d'unes drassanes, una instal·lació destinada a la construcció de galeres, que constituïen el principal tipus de vaixell de guerra de les flotes comtals catalanes i, posteriorment, de la Corona d'Aragó.

Com a mínim des de mitjan segle XIV, el port disposava d'un moll d'obra, dotat d'una torre defensiva. Es tracta d'un element excepcional, ja que la majoria de les poblacions costaneres no comptaven amb molls pròpiament dits: els vaixells fondejaven a una certa distància de la costa i les mercaderies i les tripulacions es traslladaven fins a la platja amb embarcacions menors.

Plat de ceràmica decorada en verd i morat, típic del segle XIV.

Els capbreus

Els capbreus eren documents fiscals en els quals els senyors feudals feien constar el nom de totes les persones obligades a pagar impostos, fos en diners o en espècies —productes o dies de treball a les terres del senyor—. En aquests documents s'hi consignaven també els propietaris de les cases i la seva professió. Creuant aquesta informació amb les dades proporcionades per l'arqueologia, és possible reconstruir l'evolució de bona part de la població en determinats moments històrics.

Com a exemple, sabem que la casa situada a l'extrem sud del carrer Major era propietat, l'any 1361, de Guillem Salzeda. L'any 1500 la casa pertanyia a la família Roig, dedicada al comerç, i el 1565 va passar a mans de Feliu Molera, també mercader, que es va casar amb Caterina, hereva de l'anterior propietari, Nicolau Roig.

Algunes de les famílies esmentades en aquests capbreus han mantingut la seva presència a Roses fins a l'actualitat.

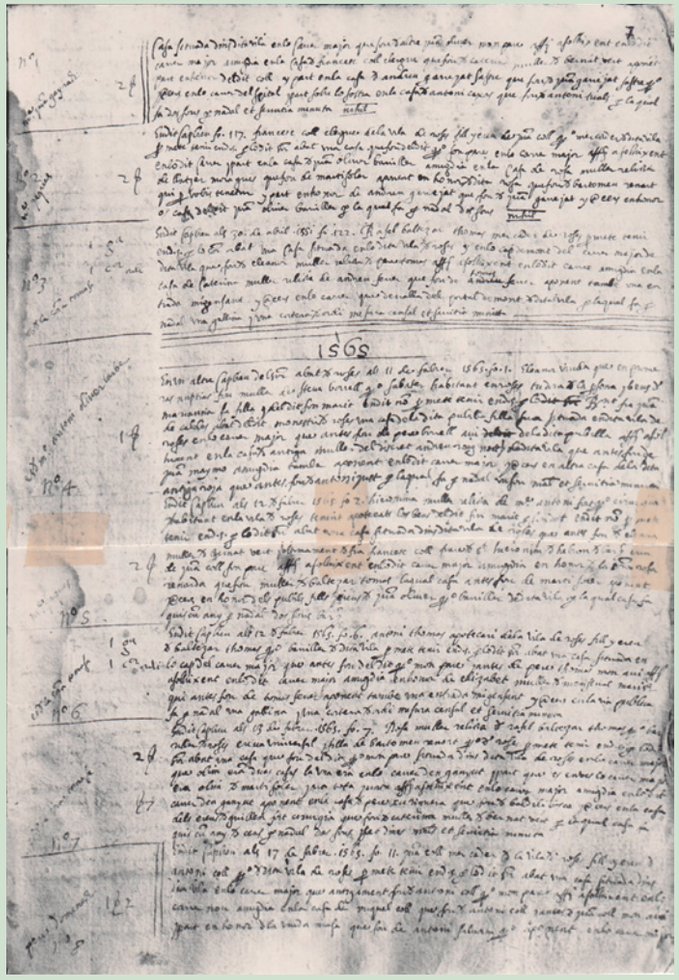

Per saber-ne més

Burch, J., i Palahí, Ll. (cur.) (2018). *El monestir de Santa Maria de Roses*. Guies del Patrimoni Cultural de Roses, 1. https://www.documentauniversitaria.media/omp/index.php/crapa/catalog/series/guies

Palahí, Ll., Bouzas, M., i Vivó, J. (2023). Noves excavacions a la Ciutadella de Roses. De la vila medieval a la conversió en espai militar. *Annals d'Estudis Empordanesos*, 54, 139–156. https://raco.cat/index.php/AnnalsEmpordanesos/article/view/423726

Palahí, Ll., Pujol, M., i Aguelo, X. (2022). Les muralles del monestir de Santa Maria i la vila de Roses a l'edat mitjana. *RODIS. Journal of Medieval and Post-medieval Archaeology*, 5, 125–150. https://www.documentauniversitaria.media/rodis/index.php/rodis/article/view/57

Puig, A. M. (2020). La modulació urbana a l'eixample baixmedieval de Roses. El prototip de casa. *RODIS. Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 3, 35–56. https://www.documentauniversitaria.media/rodis/index.php/rodis/article/view/21

Pujol, M. (1997). *La vila de Roses (segles* XIV-XVI*)*. Papers de Recerca, 2. Roses.

La fortalesa de la Ciutadella (segles XVI-XIX)

Al segle XVI, la Corona hispànica era una de les grans potències mundials i es trobava envoltada d'enemics per diversos fronts, entre els quals cal destacar la Corona francesa i els pirates barbarescs, que tenien les seves bases a les costes del nord d'Àfrica. L'any 1535 el rei Carles I (1500–1558) va passar per Roses i, conscient de la importància estratègica d'aquest indret, uns anys més tard, el 1543, va ordenar la construcció d'un conjunt de defenses destinades a protegir la badia.

Aquest sistema defensiu preveia la construcció d'un seguit de torres de guaita per controlar la costa, però els dos elements principals eren, d'una banda, un petit castell situat a l'extrem nord —el castell de la Trinitat— i, de l'altra, una gran fortalesa entorn de la vila. Ambdós elements, conjuntament, havien de tancar i defensar l'accés a la badia. L'objectiu principal de la fortalesa, tradicionalment coneguda com la Ciutadella —o simplement *les Muralles* entre la població local—, era la defensa del port. Aquest sistema defensiu es completava amb la fortificació de les illes Medes.

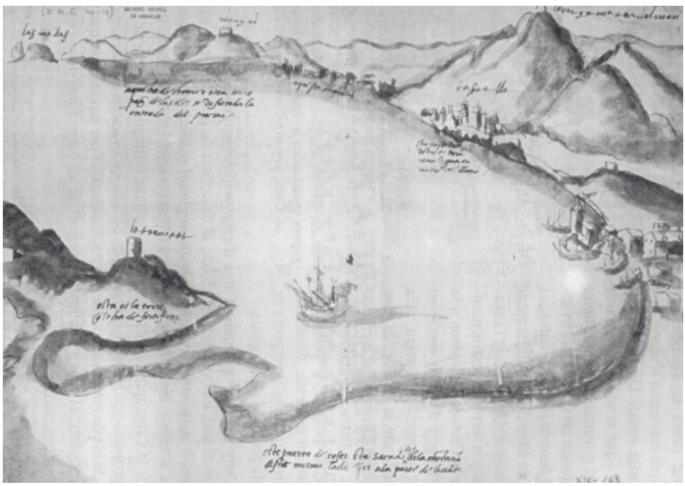

Dibuix de la badia de Roses realitzat a principis del segle XVI, on apareixen els principals elements defensius que calia fortificar. Inclou la torre de la Trinitat, la vila de Roses i les illes Medes.

Les obres de la Ciutadella van patir diverses dificultats i el projecte inicial va experimentar nombroses modificacions. El primer projecte, elaborat per l'enginyer militar i capità general d'artilleria Luis Pizaño (c. 1480–1550), va ser rebutjat perquè el seu disseny no es considerava prou funcional. Posteriorment, la manca de recursos econòmics —ja que en aquell moment una part important del pressupost s'estava destinant a la construcció del castell de la Trinitat— el va portar a redactar un segon projecte, molt més modest. Aquest consistia bàsicament a reforçar les muralles de la vila medieval mitjançant l'addició d'un conjunt de baluards, grans plataformes destinades a l'ús de l'artilleria.

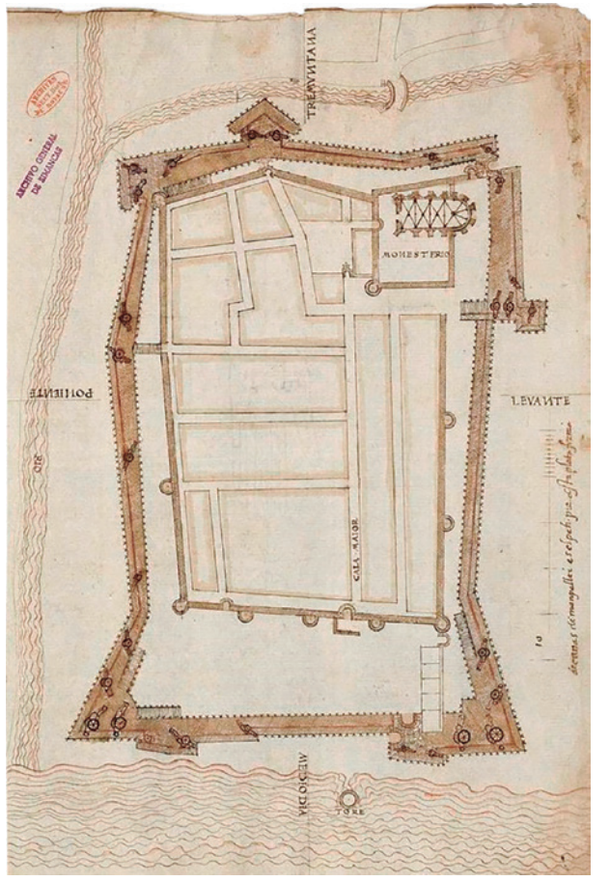

Segon projecte de Luis Pizaño, de caràcter més modest, limitat a la construcció d'un nou circuit de muralles davant la vila medieval, amb plataformes artilleres i un fossat.

Després de la mort de Pizaño i un cop resolts els problemes econòmics, el seu successor, l'enginyer Gian Battista Calvi (†1580), va poder dissenyar i executar una fortalesa de nova planta, amb una traça pentagonal de cinc cares que, amb diverses remodelacions posteriors, és la que ha arribat fins als nostres dies.

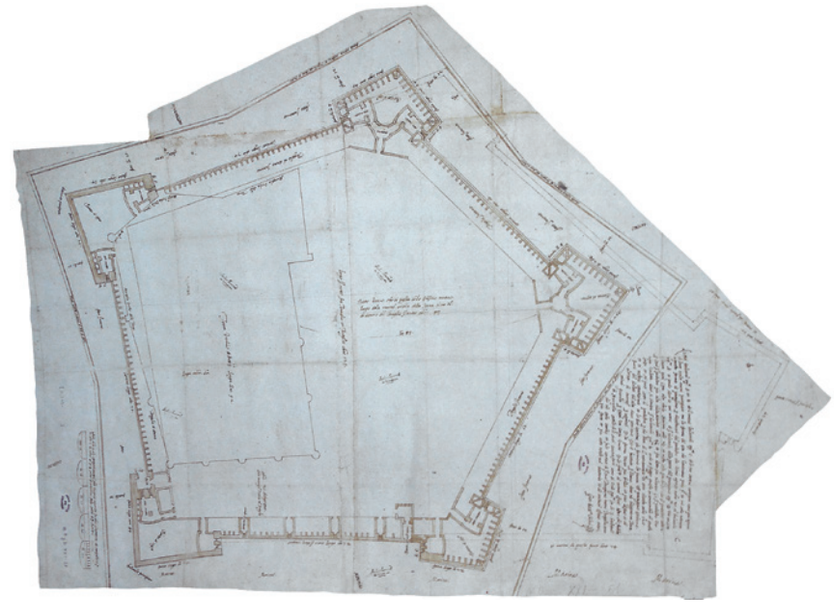

Projecte de Gian Battista Calvi per a la fortificació de Roses.

La nova fortalesa plantejava, tanmateix, alguns reptes d'organització interna. En les fortificacions de nova planta era habitual adoptar una disposició amb un gran espai central —la plaça d'armes— del qual partien diversos carrers disposats radialment, com els radis d'una roda. Aquest esquema, conegut com a pla radiocèntric, permetia un desplegament ràpid de les tropes cap a les muralles i els baluards en cas de necessitat.

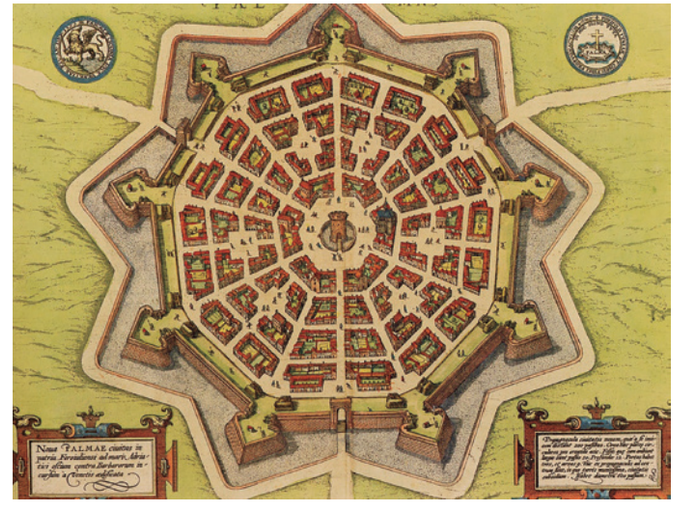

La ciutat de Palmanova reprodueix l'urbanisme ideal del Renaixement, amb una distribució interior radial.

Aquest model, però, no es podia aplicar a Roses. La vila ocupava tota la meitat occidental de la fortalesa, fet que dificultava la circulació de les tropes cap a aquest sector, mentre que la meitat oriental, aparentment lliure de construccions, era propietat del monestir. Aquest s'oposava a la construcció d'edificis militars en aquest espai, ja que considerava que, gràcies a les noves muralles, la vila acabaria creixent i aquest sector s'ocuparia amb cases i negocis. Tanmateix, això no va succeir. Al contrari, Roses va perdre part de la seva població. Finalment, a finals del segle XVI, es va començar a edificar aquest sector amb la construcció de dos quarters d'infanteria (fitxa 4), alguns magatzems i, posteriorment, un hospital (fitxa 2).

Malgrat tot, en la disposició dels edificis que ocupen la zona oriental de la fortalesa es detecta una clara voluntat de reproduir, en la mesura del possible, l'estructura radiocèntrica. A la banda occidental, un seguit de grans magatzems es van construir adossats a les antigues muralles medievals. En canvi, quan finalment es van poder edificar construccions a la zona est, aquestes es van disposar seguint el perímetre marcat per les defenses, deixant sempre un ampli espai central com a plaça d'armes, així com espais lliures entre els edificis per facilitar l'accés a les muralles.

Aquest espai central va arribar a disposar, fins i tot, d'una font monumental i d'una avinguda arbrada que comunicava les dues portes principals de la fortalesa: el portal de Terra, al nord, orientat cap a l'interior (fitxa 5), i la porta de Mar, al sud, oberta directament al port (fitxa 0).

Vila i fortalesa —és a dir, població civil i tropes— van coexistir durant gairebé un segle, un període en què la convivència i el desenvolupament de les activitats quotidianes no devien ser fàcils, atès que les necessitats d'uns i altres eren sovint divergents. La documentació de l'època reflecteix clarament aquesta tensió. Així, l'any 1599 els cònsols de Roses —l'equivalent a l'ajuntament de l'època— es van queixar al rei Felip II (1527–1598), entre altres qüestions, de l'obligació d'allotjar tropes a les seves cases i del despoblament que les obres de la fortalesa havien provocat a la vila.

L'any 1645 la fortalesa va ser assetjada i ocupada per les tropes franceses en el context de la guerra dels Segadors. L'ocupació francesa, que es va prolongar durant quinze anys, marca un punt d'inflexió en la història de Roses. La vila va ser abandonada durant el setge i, posteriorment, es va començar a formar un nou nucli urbà al nord-est, fora del recinte fortificat, al voltant de la riera de Ginjolers, que esdevindria el germen de la població actual.

A partir d'aquest moment s'inicia la militarització definitiva de l'espai de la Ciutadella. La majoria d'edificis i habitatges van ser abandonats, i els seus murs es van desmuntar de manera ràpida i sistemàtica per reaprofitar-ne els materials en noves obres i defenses. Només alguns immobles van ser reutilitzats i adaptats per cobrir les necessitats militars. Un procés similar es va produir amb els carrers: la majoria, especialment els orientats d'est a oest, van deixar d'utilitzar-se i, en alguns punts, fins i tot van quedar coberts per noves construccions. En canvi, les excavacions arqueològiques recents han demostrat que els carrers de la banda est —el carrer Major i el carrer Nou—, orientats de nord a sud, van continuar en ús pràcticament fins al final de l'existència de la fortalesa.

Restitució de la Ciutadella a finals del segle XVII.

Pel que fa a les antigues muralles medievals, una part —el sector oest i un tram del costat nord— va quedar integrada dins els talussos de les noves defenses; una part d'aquests murs encara és visible a la banda oest de la fortalesa (fitxa 20). De la resta, es van conservar drets aquells trams que van ser reaprofitats com a parets de nous edificis, mentre que altres sectors, com havia passat amb moltes cases, van acabar sent enderrocats i espoliats.

A la zona de l'antiga vila, la nova configuració de l'espai es va organitzar essencialment al voltant de dos grans nuclis. D'una banda, uns amplis jardins situats a l'angle nord-oest de la fortalesa (fitxa 21). Al seu entorn es van construir diverses edificacions, especialment a la banda est, on entre els jardins i el carrer Major es va aixecar un llarg edifici amb funcions diverses, que incloïen tant l'allotjament d'una part de l'oficialitat com activitats productives, entre les quals destaca un molí fariner (fitxa 12). L'altre nucli s'articulava a partir de la casa del governador, un gran edifici situat al sector sud del recinte (fitxes 10 i 18).

Roses va ser escenari de nombrosos conflictes militars entre els segles XVII i XIX, en el context dels enfrontaments reiterats entre la Corona hispànica i la francesa. La fortalesa va ser atacada en diverses ocasions i va canviar de mans repetidament. L'última ocupació va tenir lloc durant la Guerra del Francès, en època napoleònica (1808–1814). En retirar-se, les tropes franceses van volar una part important de les defenses, especialment els baluards, i la fortalesa va quedar, des d'aleshores, pràcticament abandonada.

Al llarg del segle XX es van impulsar diversos projectes amb l'objectiu de transformar l'espai de la Ciutadella en una urbanització. En aquest context, es van enderrocar trams de la muralla sud i est, així com el baluard de Santa Maria, situat a l'angle sud-est del recinte. Aquest procés es va aturar l'any 1961, quan el conjunt monumental va ser declarat Bé d'Interès Nacional, fet que va garantir-ne la protecció davant qualsevol projecte especulatiu o de destrucció.

Projecte d'urbanització de l'espai de la Ciutadella, any 1919.

La guarnició militar

Les excavacions arqueològiques han permès recuperar nombrosos materials relacionats amb les tropes que van estar allotjades a la Ciutadella al llarg del temps. Entre aquests materials hi ha elements dels uniformes —com ara botons, sovint amb el nom del regiment—, així com armes i municions. Algunes de les peces més ben conservades es poden veure actualment a la sala d'exposicions de la Ciutadella.

Per saber-ne més

Bouzas, M., i Palahí, Ll. (2024). La circulación monetaria en época moderna en un espacio militarizado. El caso de la Ciutadella de Roses. *Archeologia Post-Medievale*, 28, 327–361.

Burch, J., i Palahí, Ll. (cur.) (2020). *La Ciutadella com a espai urbà*. Guies del Patrimoni Cultural de Roses, 3.

Burch, J., i Palahí, Ll. (cur.) (2021). *La Ciutadella com a espai militar. Les defenses*. Guies del Patrimoni Cultural de Roses, 4. Girona: Documenta Universitaria. https://www.documentauniversitaria.media/omp/index.php/crapa/catalog/series/guies

De la Fuente, P. (1998). *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*. Papers de Recerca, 3. Roses.

Emplaçaments

El portal de Mar

En la construcció d'una fortificació, la funcionalitat ha de prevaldre per damunt de la bellesa arquitectònica. Tanmateix, en època moderna les portes solien rebre un tractament especial, amb una ornamentació més cuidada, pel fet que aquest element tenia també una clara funció propagandística. Escuts, inscripcions i elements decoratius reforçaven el missatge de poder que es volia transmetre. No és casual que els models de les portes monumentals s'inspiressin sovint en els arcs de triomf d'època romana.

El portal de Mar està format per una porta de mig punt encaixada dins un marc rectangular, flanquejat per quatre pilastres amb pseudocapitell dòric i coronat per un entaulament. Tot el conjunt s'inspira en les formes pròpies de l'arquitectura clàssica romana. La porta es va construir amb pedra calcària procedent de la zona del Montgrí. A banda i banda, dues obertures laterals —troneres— permetien instal·lar-hi armes per defensar l'accés.

Habitualment, aquests elements decoratius eren finançats per la població local. En el cas del portal de Mar, és probable que l'obra no s'arribés a completar del tot, ja que no presenta cap element escultòric, habitual en aquest tipus de construccions. Les portes solien coronar-se amb una inscripció honorífica o amb un escut, que, si va existir a Roses, no s'ha conservat.

La porta de Mar donava accés directe a la zona portuària. En un moment posterior, s'hi va afegir una estructura defensiva avançada davant de la porta per reforçar-ne la protecció.

1

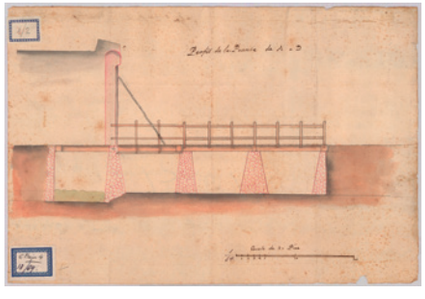

2

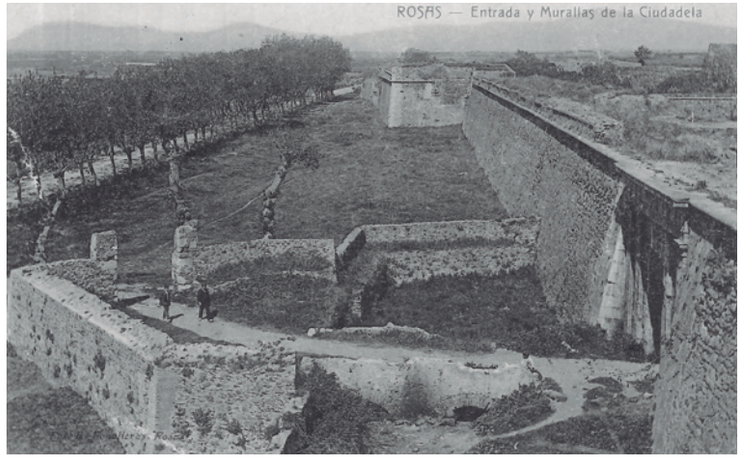

3

1 Secció del pont llevadís construït al segle XVIII.

2 Sistema de proteccions (barbacana) davant la porta de Mar.

3 Parts de la porta monumental de la Ciutadella. 1 Cornisa; 2 entaulament; 3 Mètopa; 4; Triglif; 5 Fris; 6 Arquitrau; 7 Pseudocapitell; 8 Pilastra.

Les termes d'un edifici portuari

Les excavacions arqueològiques han posat al descobert, en aquest sector, un edifici relacionat amb l'activitat portuària de la Roses d'època romana. Es tracta d'un gran conjunt arquitectònic amb una planta en forma de U, dins del qual es distingeixen clarament dues zones funcionals.

Una de les ales es destinava, probablement, a l'emmagatzematge de productes i mercaderies procedents de diversos punts del territori i de la Mediterrània. A l'altra ala s'hi localitzava un edifici termal.

Els edificis de banys, o termes (*balnea* en llatí), constituïen un element fonamental de la cultura romana. Les termes no eren només un espai dedicat a la higiene corporal, sinó també un lloc de relació social. En el cas d'aquest edifici portuari, datat al segle II d.n.e., l'accés es feia a través d'una porta situada al costat est. Al centre del conjunt hi havia un petit pati o *palestra*, destinat als exercicis gimnàstics previs al bany.

Des d'aquest espai s'accedia a les diferents sales del recorregut termal: l'*apodyterium*, o vestidor; el *frigidarium*, destinat als banys freds, i el *caldarium*, reservat als banys calents. Aquesta darrera sala disposava d'una piscina de planta semicircular, escalfada mitjançant un forn o *praefurnium*. L'aigua es captava a través de pous que aprofitaven cursos d'aigua subterranis que circulaven per sota de l'edifici.

Aquest esquema arquitectònic es repeteix en nombrosos jaciments del territori gironí i d'altres regions de l'Imperi romà. Cal destacar, a més, que les termes són un tipus d'edifici sovint documentat en àrees portuàries, ja que permetien als mariners i viatgers descansar i netejar-se després de llargues travessies marítimes.

1

2

3

1 Treballs d'excavació de les termes (any 1980).

2 Planta de les termes. 1 gimnàs (*palestra*); 2 vestidor (*apodyterium*); 3 sala de banys freds (*frigidarium*); 4 sala de banys calents (*caldarium*); 5 forn (*praefurnium*).

3 Piscina semicircular del *caldarium* en el moment de la seva excavació. El mur que la cobreix correspon a la factoria de salaons.

La transformació en una factoria de salaons

L'edifici termal i el seu entorn van ser profundament remodelats al segle IV d.n.e. En aquest moment, ocupant tota l'ala sud del conjunt, s'hi va construir una factoria dedicada a la producció de derivats del peix, com ara salses i conserves. Aquesta instal·lació industrial va aprofitar espais de les antigues termes, reconvertint algunes de les banyeres en dipòsits per al tractament del peix, i alhora va ampliar l'edifici cap al sector est.

L'espai central de la factoria estava format per una gran sala de planta quadrangular amb cinc dipòsits, on el peix, un cop trossejat, es deixava macerar i es conservava en salmorra, és a dir, en aigua saturada de sal. Posteriorment, el producte final s'envasava en àmfores per a la seva distribució i comercialització. Les restes de peixos recuperades a la factoria confirmen aquesta activitat de producció de salaons, amb un predomini clar de la tonyina, però també amb la presència d'altres espècies, com el dofí.

En època romana, les salses de peix —com el *garum*— i els productes de peix en salaó constituïen elements essencials de la dieta i eren àmpliament comercialitzats arreu de l'Imperi romà. Aquest tipus de factories es distribuïen al llarg de tota la costa mediterrània, amb concentracions especialment importants en alguns indrets, com les grans instal·lacions documentades a la costa de l'actual Andalusia.

L'activitat d'aquesta factoria es va mantenir, com a mínim, fins al segle VI d.n.e., tot i que en aquesta fase final es detecta una reducció de l'espai ocupat i, probablement, del volum de producció. De fet, una part de la factoria de salaons es va abandonar aproximadament un segle després de la seva construcció, i en alguns sectors s'han identificat usos funeraris, amb enterraments practicats dins de l'antic recinte industrial.

1

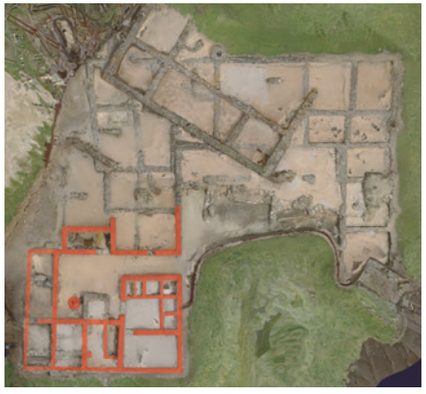

2

1 Planta de la factoria de salaons.

2 Restitució de la factoria de salaons.

Les monedes

Un testimoni especialment rellevant de l'activitat comercial de la Roses romana, així com del funcionament d'aquest edifici portuari, és la gran quantitat de moneda de bronze que s'hi ha recuperat. En total, les excavacions arqueològiques han documentat més de 800 monedes a la Ciutadella de Roses, datades entre els segles IV i VI d.n.e.

La pràctica totalitat d'aquestes peces correspon a moneda de bronze, és a dir, la de menor valor, però també la més utilitzada en les transaccions quotidianes. Un nombre molt elevat d'aquestes monedes es concentra precisament a l'interior de l'edifici portuari, fet que reforça la interpretació d'aquest espai com un àmbit d'intensa activitat econòmica.

Cal destacar que les monedes més modernes que es poden datar amb seguretat són dues peces bizantines de la primera meitat del segle VI, emeses a nom de l'emperador Justinià I, que marquen el moment final de l'activitat documentada en aquest sector.

L'hospital

Una fortalesa militar necessitava disposar d'un hospital per atendre els soldats ferits. Es desconeix on se situava l'hospital durant el primer segle d'existència de la Ciutadella, tot i que és probable que s'aprofités algun edifici situat dins la vila medieval.

La construcció d'un nou hospital es pot situar al darrer terç del segle XVII. La planimetria militar d'aquell moment el representa com un edifici organitzat al voltant d'un pati rectangular, amb un accés a la banda sud, una capella sobresortint al centre de la façana nord i un espai enjardinat a l'est, situat entre l'edifici i el terraplè de la muralla. En alguns plànols també s'hi dibuixen dues escales a l'interior del pati, fet que indicaria l'existència d'un primer pis.

A partir de principis del segle XVIII, els plànols mostren més complexitat arquitectònica, amb l'afegit de petits edificis tant al pati com a l'exterior del conjunt, així com la creació d'un nou jardí a la banda sud.

Actualment, d'aquest edifici només se'n conserven els fonaments del sector sud, formats per un ampli espai central flanquejat per dues cambres de planta quadrangular. Aquestes devien funcionar com a vestíbul d'accés a dues naus paral·leles destinades a l'allotjament dels malalts i ferits, situades a banda i banda del pati.

Pel que fa a l'entorn immediat de l'edifici, les excavacions arqueològiques han permès documentar un gran cementiri destinat a les tropes.

1

2

3

1 Plànol de l'any 1788 amb la ubicació de l'hospital.

2 Imatge d'inicis del segle XX on encara s'aprecia la capella situada a la capçalera de l'hospital.

3 Conjunt de soldats enterrats a la proximitat de l'hospital, entre les restes de l'edifici portuari d'època romana.

Barri hel·lenístic

El conegut com a barri hel·lenístic correspon a una ampliació de la població grega de Rhode iniciada a principis del segle III a.n.e. Es tracta d'un sector situat a la zona portuària, a l'est de la riera del rec Fondo, amb una activitat eminentment artesanal i comercial.

L'estructura urbanística del barri és clarament regular, amb illes de cases de planta quadrangular i una trama de carrers rectilinis que es creuen en angle recte, seguint el denominat model hipodàmic. Els carrers s'orienten de nord a sud (*plateiai*) i d'est a oest (*stenopoi*).

Cada illa de cases es dividia en diverses parcel·les, ocupades per habitatges de dimensions diferents. Així, en una de les illes només s'han identificat dues cases, mentre que en una altra se n'han documentat fins a sis. En total, les excavacions arqueològiques han permès identificar fins a onze habitatges diferents dins el barri.

Algunes d'aquestes cases disposaven de tallers, principalment dedicats a la fabricació de ceràmiques de vernís negre i de ceràmiques de pastes clares, que constituïen un dels principals productes manufacturats i exportats des de Rhode. També s'han localitzat restes d'un forn metal·lúrgic, que testimonien la producció i comercialització de productes metàl·lics.

1

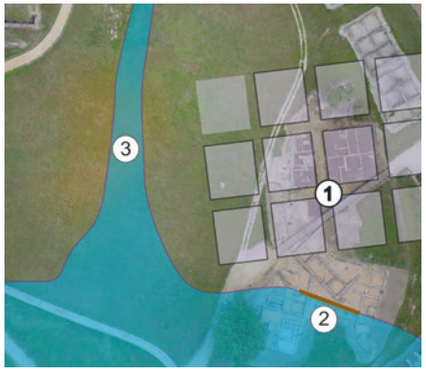

1 Restitució esquemàtica de l'urbanisme del barri hel·lenístic (1) i la seva relació amb el port (2) i el rec Fondo (3).

2 Planta de les excavacions arqueològiques al barri hel·lenístic, realitzades els anys 1963-1964.

3 Restitució d'un sector del barri hel·lenístic.

2

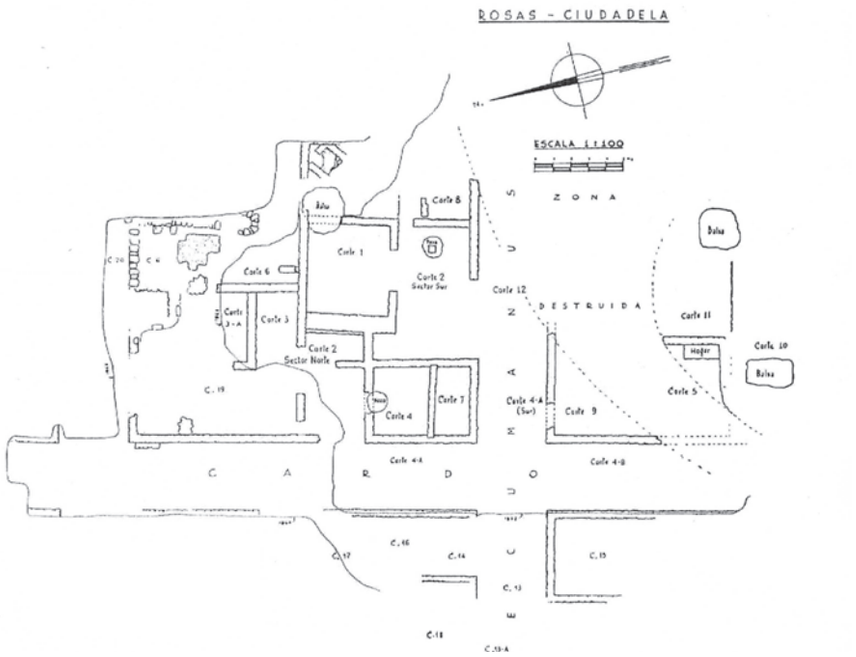

3

Els quarters d'infanteria

Un dels principals problemes dels exèrcits en època medieval i moderna era l'allotjament de les tropes. Habitualment, els soldats s'instal·laven a les cases de la població civil, que sovint també s'havia de fer càrrec de la seva manutenció, fet que generava conflictes constants. Per aquest motiu, ja al segle XVI, la construcció de quarters per a la guarnició es va convertir en una reivindicació tant de les autoritats militars com dels habitants de la vila.

Els quarters d'infanteria de la Ciutadella es van acabar de construir els anys 1598 i 1599, seguint un projecte elaborat unes dècades abans per l'enginyer Jacobo Fratin. Es tracta de dos edificis idèntics, edificats adossats als terraplens de la muralla oriental de la fortalesa, tal com recomanaven els enginyers militars de l'època, ja que aquesta disposició facilitava l'accés ràpid de les tropes a les defenses.

Els edificis tenen planta rectangular, tres pisos d'alçada i una coberta a doble vessant. A la part central se situava l'escala principal, mentre que un corredor exterior permetia l'accés a les cambres, disposades en doble fila. Tots els allotjaments eren iguals i disposaven d'una llar de foc, que servia tant per escalfar l'espai com per cuinar.

Cada quarter comptava amb trenta-sis estances, amb una capacitat total per allotjar aproximadament cinc-cents soldats. Amb posterioritat, s'hi van executar algunes obres menors, com ara l'addició de noves estances en un dels extrems, que probablement es van destinar a funcions de cuina.

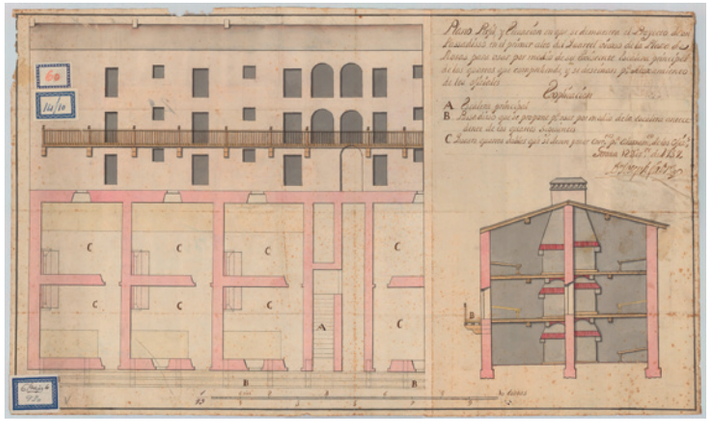

1

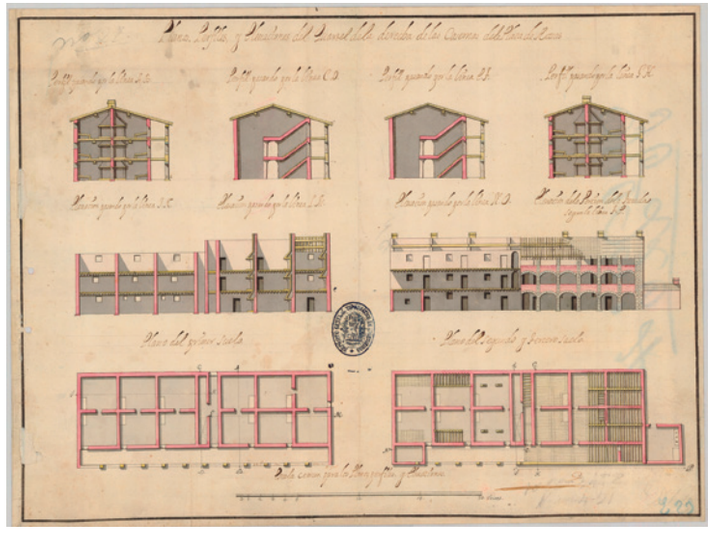

2

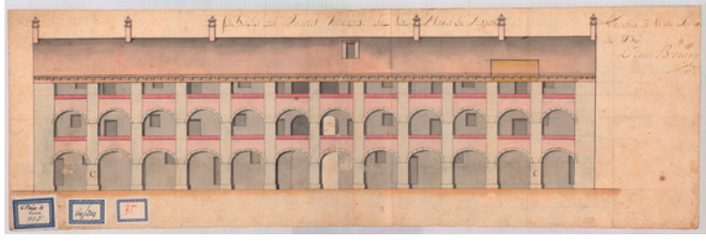

3

1 Detall d'un sector dels quarters en el projecte original de construcció.

2 Planta i alçat dels dos quarters d'infanteria.

3 Façana d'un dels edificis dels quarters.

La Porta de Terra

La Porta de Terra era, en molts sentits, la porta principal de la fortalesa de la Ciutadella, ja que connectava el recinte amb el territori interior. Tanmateix, la seva història està marcada per projectes no executats i per constants modificacions del disseny.

El projecte inicial de la fortalesa, elaborat per l'enginyer Gian Battista Calvi, ni tan sols preveia la construcció d'aquesta porta. Ben aviat, però, el disseny es va corregir i s'hi va afegir una obertura al sector nord, situada davant per davant de la porta de Mar. Per protegir aquest nou accés també es va haver de modificar el projecte del baluard de Sant Andreu, amb la construcció d'un element defensiu avançat destinat a cobrir la porta, en forma de semibaluard.

En origen, la Porta de Terra havia de tenir una tipologia arquitectònica similar a la del portal de Mar, però el projecte no es va arribar a executar completament. En fases posteriors, el portal es va reduir en dimensions i mai no va assolir el nivell arquitectònic ni ornamental de la porta de Mar.

Els problemes i les reformes no van afectar únicament el portal, sinó tot el sistema d'accés a la fortalesa. La construcció de les defenses exteriors a mitjan segle XVII, així com les modificacions posteriors, van obligar a introduir canvis tant en la configuració del portal com en la plataforma defensiva situada al davant —anomenada reducte— i en la manera de travessar el fossat. Aquest pas es devia fer mitjançant un pont, avui desaparegut, del qual només en tenim constància a través de la documentació i la iconografia històrica.

1

1 A l'exterior de la porta, dins el fossat, hi havia una font coneguda com a Font dels Cirerers.

2 La construcció del portal de Terra va obligar a aixecar, al davant, una defensa en forma de semibaluard, que va arribar a tenir una garita al capdamunt, avui desapareguda.

3 Maqueta d'època del rei Lluís XIV de França (1643-1715), conservada al Musée de l'Armée de París, on es representa un pont que travessava el fossat i donava accés a la Porta de Terra.

2

3

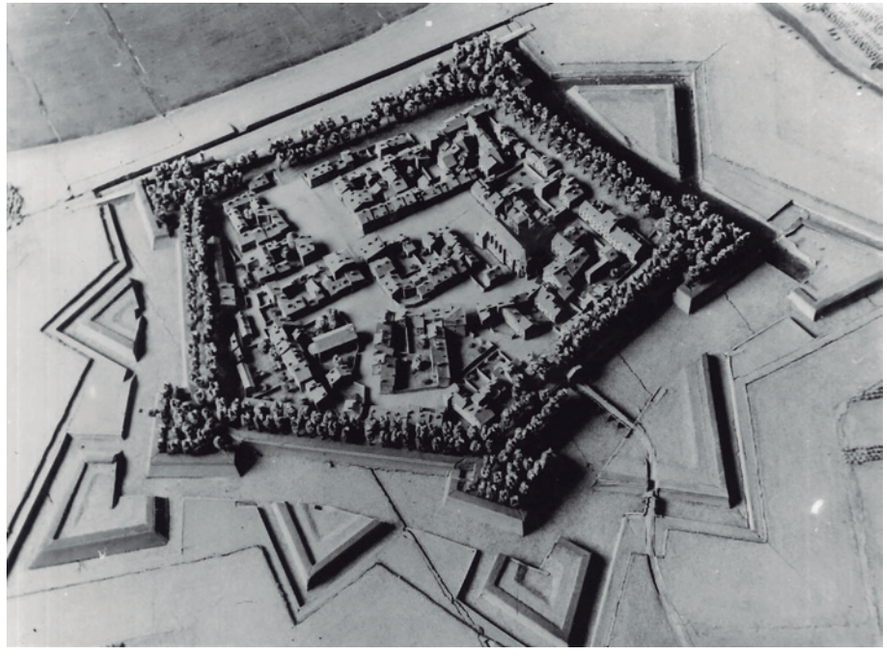

Muralla moderna de la vila i torre quadrada

A simple vista es pot observar com el tram nord de la muralla del sector est de la vila medieval presenta unes característiques constructives diferents de la resta del recinte. En època medieval, la defensa de les poblacions es basava principalment en muralles molt altes i completament verticals, pensades per dificultar l'escalada dels atacants.

A partir del segle xv, amb la generalització de l'artilleria de pólvora —capaç de destruir fàcilment aquest tipus de murs—, es van començar a construir muralles amb *escarpa*. En aquest sistema constructiu, la cara exterior del mur presenta una inclinació que té com a objectiu fer rebotar els projectils i reduir-ne l'impacte sobre l'estructura defensiva.

El tram nord-est de la muralla de la vila es va construir seguint aquest sistema, fet que permet situar-ne l'edificació, com a mínim, al segle xv. Adossada a aquest tram s'hi va aixecar una torre de planta quadrada, una tipologia diferent de la resta de torres de la muralla baixmedieval, que són de planta circular. La forma i les dimensions d'aquesta torre permetien la instal·lació d'artilleria, cosa que no era possible en les torres circulars, més petites i menys adaptades a aquest ús.

És probable que tant la torre com aquest tram de muralla formin part d'un dels projectes defensius dissenyats per l'enginyer Luís Pizaño a mitjan segle xvi, amb l'objectiu d'actualitzar les defenses de Roses i adaptar-les a les noves tècniques d'atac basades en l'ús de l'artilleria.

1

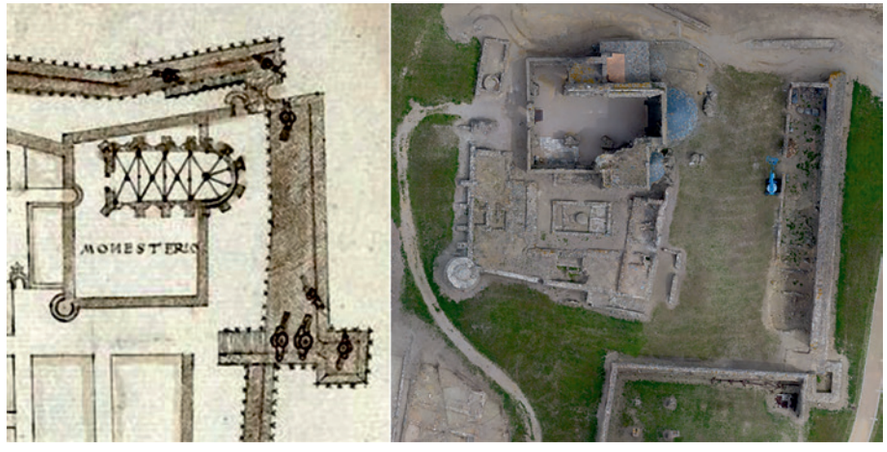

2

1 Detall de la torre quadrangular, construïda adossada a un tram de muralla amb *escarpa*.

2 Detall del projecte de Luís Pizaño on apareix la reforma del sector de la muralla i la torre i vista aèrea de la situació actual.

L'arsenal

Tot i que originàriament el terme *arsenal* designava els espais destinats a la construcció de vaixells de guerra, en època moderna el concepte es va estendre per referir-se també als magatzems on es guardava i es reparava l'armament d'una fortalesa.

L'arsenal de Roses es va construir al segle XVI aprofitant un angle de la vella muralla medieval, utilitzant-ne el gruix com a element de protecció en cas de bombardeig. Es tracta d'un edifici de planta quadrangular, amb una porta principal d'arc de mig punt situada a la banda est.

L'edifici disposava d'un primer pis amb paviment de fusta i es cobria amb una teulada a doble vessant, sostinguda per una doble filera de pilars de planta quadrangular. Tot indica que, en origen, la majoria de les obertures eren espitlleres, és a dir, finestres estretes i allargades, més amples a l'interior que a l'exterior. Aquest tipus d'obertura, habitual en l'arquitectura militar medieval, permetia originàriament disparar amb arcs o ballestes. En el cas de l'arsenal, però, sembla que la seva funció principal era permetre l'entrada de llum i, alhora, evitar l'entrada de guspires en cas de bombardeig, que haurien pogut provocar l'explosió de la munició emmagatzemada.

Posteriorment, a la banda de migdia, s'hi va afegir un segon magatzem de planta allargada. Al llarg de la seva existència, l'edifici va patir diverses reformes, com ara l'obertura de noves portes i de finestrals de dimensions més altes al pis superior.

1

2

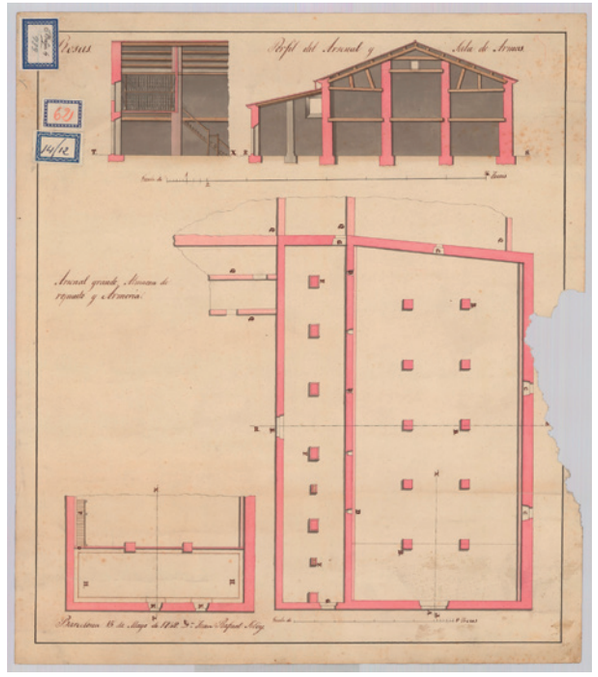

3

1 Detall de la façana de l'arsenal, encara conservada a mitjan segle XX.

2 L'edifici de l'arsenal encara es conservava dempeus a principis del segle XX.

3 Planta i secció de l'arsenal de la Ciutadella.

Muralla de la vila medieval

L'arqueologia no ha permès, fins ara, determinar si la vila original del segle XI ja disposava d'un sistema defensiu propi. El que sí que es pot afirmar amb certesa és que, al segle XIV, la vila medieval es va dotar d'unes muralles potents que l'envoltaven completament, deixant fora del recinte únicament els barris del port i dels pescadors, situats al sector sud.

La construcció de la muralla va ser una obra llarga i costosa. Actualment, només són visibles els trams est i sud, així com la cara interior del tram oest, que va ser reutilitzada com a límit del talús de la muralla de la Ciutadella.

El sistema constructiu de la muralla presenta lleugeres variacions segons el sector. En alguns trams, el mur és simple, amb una amplada aproximada d'un metre. En canvi, a la banda est, la muralla és doble, formada per dos murs paral·lels d'uns cinquanta centímetres d'amplada cadascun. Aquesta solució constructiva respon a la necessitat d'adaptar-se al pendent del terreny, ja que el parament exterior havia de ser més alt en incorporar la fondària del fossat exterior.

Al sector sud, on el substrat estava format per sorres de platja, va ser necessari construir uns fonaments més amples i profunds per garantir l'estabilitat de la muralla.

El recinte defensiu comptava amb torres de planta circular i amb un seguit d'obertures estretes i allargades —espitlleres— que permetien als defensors disparar amb arcs i ballestes. Algunes d'aquestes obertures es van adaptar posteriorment a l'ús d'armes de foc.

1

2

3

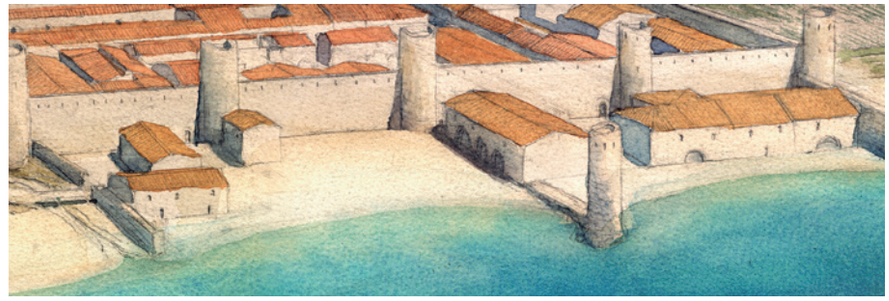

1 Extrem sud-oest de la vila, on s'observa l'afegit del tram sud amb una fonamentació més potent.

2 Torre de la muralla est amb una espitllera adaptada per a l'ús d'armes de foc.

3 La muralla deixava fora el barri del port, que quedava protegit per dos murs i una torre a l'extrem del moll.

Carrers i portals. El carrer Major

Els carrers de la vila medieval de Roses destaquen per la seva regularitat i planificació. Es tracta de vies rectilínies, amb una amplada lleugerament superior als tres metres i mig, pavimentades amb rierencs. Habitualment disposaven d'una espina central, un lleu ressalt longitudinal que facilitava el desguàs de l'aigua de pluja cap als extrems del carrer.

A la banda oest de la vila, la majoria dels carrers s'orientaven d'est a oest. En canvi, al sector est, els carrers seguien una orientació nord-sud. En aquest àmbit es desenvolupaven dos eixos principals: el carrer Major i el carrer Nou, que connectaven directament la zona del port amb el monestir de Santa Maria. Entre aquests dos carrers s'estenien llargues illes de cases. En tot aquest sector només existien dos passos transversals: un petit carreró que comunicava el carrer Major amb el carrer Nou i un altre que connectava una de les illes del carrer Nou amb la muralla est.

El carrer Major s'iniciava al portal Major, que constituïa el principal accés a la vila i que avui no es conserva. La vila medieval disposava, com a mínim, de quatre portals, i possiblement de cinc. La documentació escrita esmenta dos portals a la banda sud —el portal Major i el portal Gener—, i molt probablement un altre a la banda oest. Al sector nord s'hi documenta un portal situat a tocar del monestir, conegut com a portal Superior o portal de Damunt, tot i que no es pot descartar l'existència d'un altre accés a l'angle nord-est del recinte emmurallat.

1

2

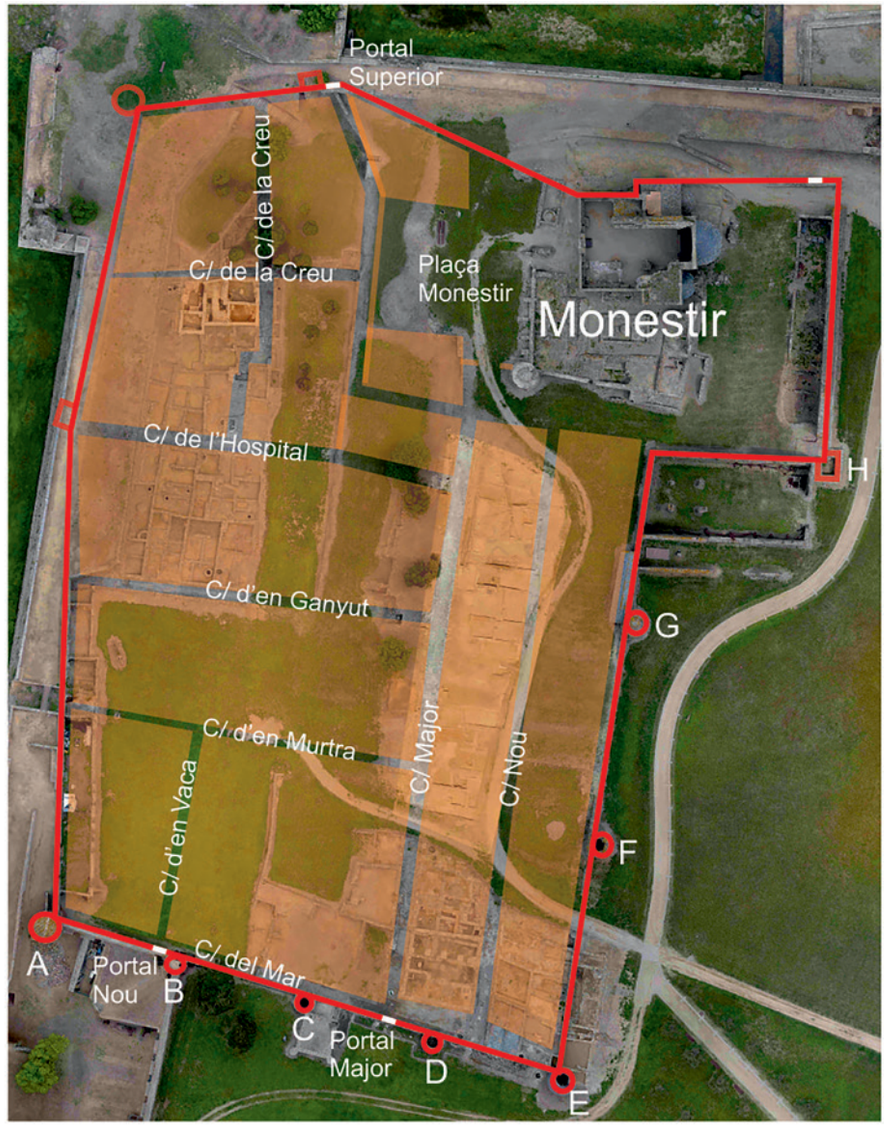

1 Tram del carrer d'en Murtra, on s'aprecia clarament l'espina central utilitzada per al desguàs de l'aigua de pluja.

2 Reconstrucció de la planta urbana de la vila medieval, amb indicació dels noms dels carrers i dels principals espais.

La casa del governador

El comandant de la fortalesa, o governador, així com els principals oficials, disposaven habitualment de residències còmodes i adequades al seu estatus.

L'edifici conegut actualment com la casa del governador sembla haver-se construït a partir de la fusió de diverses cases de la vila medieval. Va ser utilitzat com a residència del comandant de la plaça durant la segona meitat del segle XVII. Posteriorment, l'edifici va quedar abandonat, i el cap de la plaça va traslladar la seva residència a un altre immoble situat a tocar del portal de Mar, del qual avui no se'n conserva cap resta.

Es tracta d'un edifici de planta quadrangular, amb la porta principal orientada a l'est. Alguns dels murs exteriors, especialment el del sector oest, presenten un perfil atalussat, pensat com a protecció davant l'impacte de projectils d'artilleria. Als sectors nord i oest s'hi van afegir posteriorment altres construccions, utilitzades respectivament com a cavallerissa i com a magatzem per emmagatzemar palla.

A l'interior, l'edifici s'organitzava al voltant d'un pati central, que proporcionava llum a les estances i on se situava l'escala d'accés al primer pis. A la banda sud del conjunt s'hi recolza una plataforma quadrangular singular, que funcionava com a terrassa i que es va construir aprofitant el traçat de l'antiga muralla medieval.

1

2

3

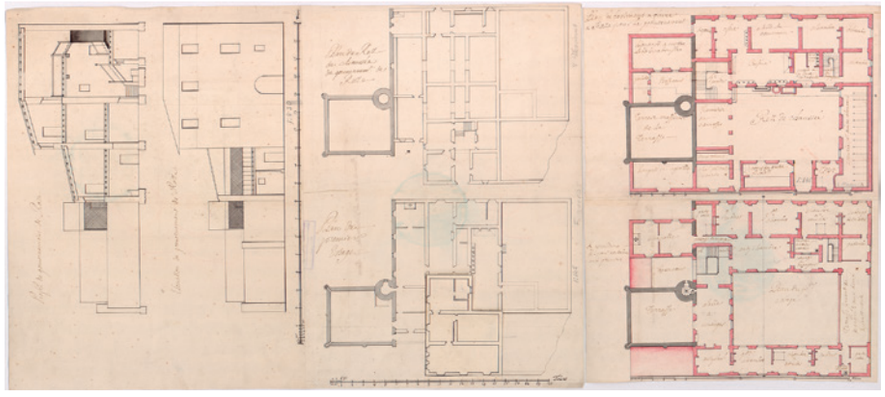

1 Restes de la casa del governador, amb el magatzem de palla a la part superior i la terrassa construïda sobre la vella muralla medieval a la part inferior.

2 Alçat de la casa del governador.

3 Planta i alçat d'un projecte de restauració de la casa del governador, datat l'any 1720.

Cases medievals del carrer Major

Un cop definides les diferents illes de cases de la vila, es traçaren un seguit de parcel·les teòriques, de forma allargassada, que habitualment s'estenien d'un carrer a l'altre. L'espai es compartimentava mitjançant llargs murs paral·lels que delimitaven franges interiors d'entre quatre i cinc metres d'amplada, anomenades *crugies*. Aquesta amplada corresponia a la llum màxima que es podia cobrir amb bigues de fusta sense necessitat de pilars centrals.

Això no implicava que cada habitatge ocupés necessàriament una sola parcel·la. Algunes cases, de dimensions més grans, eren el resultat de la unió de diverses crugies, mentre que d'altres només n'ocupaven una part.

El model bàsic de casa medieval solia organitzar-se en dues parts. A la façana, oberta al carrer, s'hi situava el taller o la botiga, mentre que al pis superior es disposaven les estances destinades a l'habitatge. A la part posterior hi havia un espai descobert, que podia funcionar com a magatzem, hort o corral. En alguns casos, aquest espai del darrere podia ser venut a un altre propietari, que el transformava en una petita casa independent, amb façana al carrer posterior.

A la part baixa del carrer Major es conserven dues cases de grans dimensions que integren fins a tres d'aquestes parcel·les. Es tracta de dos edificis bessons, amb un vestíbul estret obert al carrer Major, flanquejat per dues cambres de planta quadrangular. A la part posterior s'hi disposava un espai distribuïdor i dues llargues naus. A mitjan segle XVI, aquestes cases eren propietat del mercader Feliu Molera i del notari Pere Montserrat.

1

2

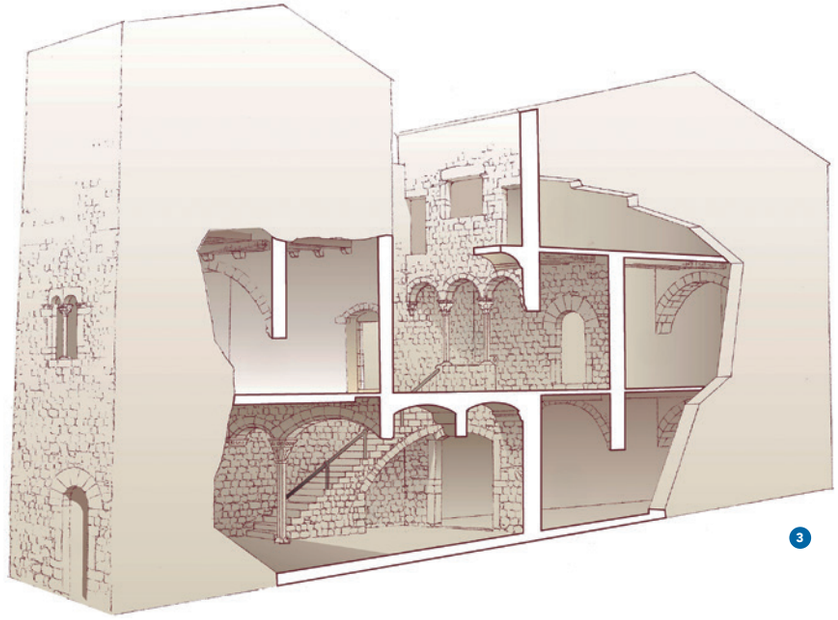

3

1 Les cases modestes es combinaven amb grans casals. Planta amb indicació de dues grans cases bessones a l'extrem sud del carrer Major.

2 Restitució d'una petita casa de la vila medieval.

3 Algunes cases podien acabar assolint una major complexitat, amb patis interiors o major alçada com succeeix a altres ciutats (restitució de can Moriscot, Girona).

Edificis militars del segle XVII

Al segle XVII, la vila va ser progressivament abandonada per la població civil. La majoria de les cases van quedar deshabitades i van ser espoliades, és a dir, se'n van extreure els materials constructius per reutilitzar-los en noves obres dins la fortalesa. En alguns sectors, però, els edificis existents van ser remodelats i adaptats a les noves necessitats militars.

Aquest és el cas de l'illa de cases situada a l'oest del carrer Major. En aquest indret es va construir un llarg edifici que va arribar a ocupar l'espai per on anteriorment passaven alguns carrers orientats d'est a oest, que en aquell moment ja havien perdut la seva funció.

Els plànols militars dels segles XVII i XVIII permeten conèixer l'ús d'alguns d'aquests nous edificis. Una part es destinava a l'allotjament d'oficials de la guarnició, mentre que d'altres tenien funcions diverses relacionades amb la logística militar. La documentació esmenta, per exemple, l'existència d'una fleca i d'altres espais destinats a garantir l'alimentació de les tropes.

Amb el temps, aquests edificis també van ser abandonats i les seves portes d'accés van ser tapiades. Aquestes obertures són fàcilment identificables, ja que els brancals estan construïts amb rajols, mentre que la resta del mur —i el tapiat posterior— és de pedra.

1

2

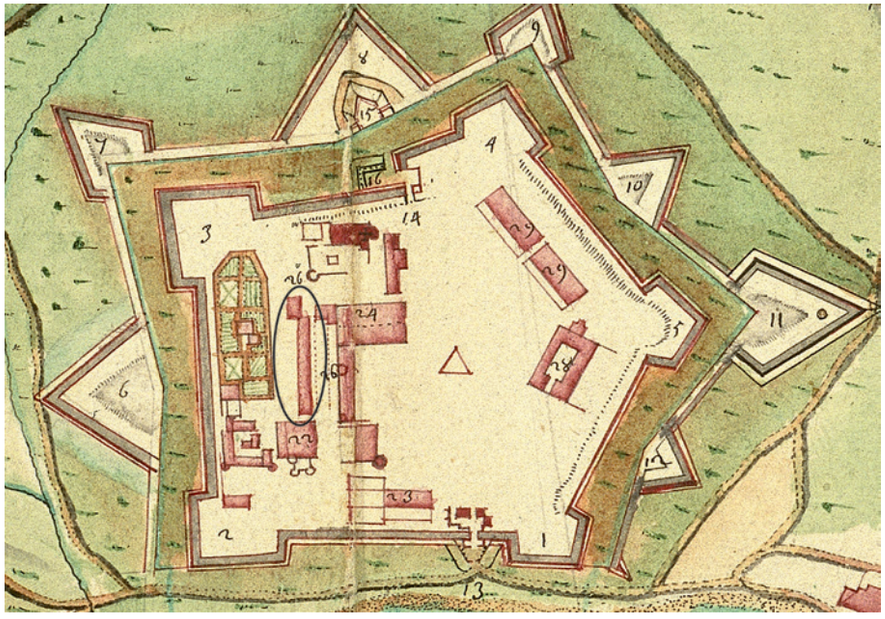

1 Interior d'una de les estances de l'extrem nord de l'edifici.

2 Plànol de l'any 1771 de la Ciutadella, on apareix el bloc d'edificis construïts a l'oest del carrer Major.

Un tresoret de diners melgoresos

Les excavacions arqueològiques d'un dels edificis construïts al carrer Major van permetre recuperar un petit tresoret de monedes. Es tracta d'uns dos-cents diners melgoresos, datats entre els segles XII i XIV. Aquesta moneda, encunyada al sud de França, era molt apreciada i àmpliament utilitzada en els intercanvis comercials.

Les monedes devien guardar-se dins una petita bossa de cuir. Un incendi va afectar l'estança on es trobaven, va cremar la bossa i l'elevada temperatura va provocar que les peces quedessin parcialment soldades entre si, tal com s'han conservat fins avui.

Una gran casa al nord del carrer Major

Tal com s'ha vist a l'extrem sud del carrer Major, no totes les cases de la vila medieval responien al model estret i allargassat. La casa situada al sector nord del carrer Major presentava una estructura molt diferent i una notable complexitat arquitectònica.

Es tracta d'un edifici de grans dimensions en el qual, ja al segle XVI, el propietari va obrir un carreró cobert que comunicava els carrers Major i Nou, l'únic documentat en tot aquest sector de la vila. La porta principal de l'habitatge se situava precisament en aquest passatge.

Des d'aquesta porta s'accedia a un petit pati distribuïdor, pavimentat amb rierencs disposats segons un esquema de decoració geomètrica. Al fons del pati hi havia la caixa d'escala que permetia accedir al primer pis. A la part posterior del pati s'hi disposaven un seguit de grans cambres. La documentació indica que la casa s'estenia per sobre del carreró cobert i que ocupava també el pis superior de l'edifici situat al sud del passatge.

L'edifici apareix documentat a partir del segle XVI i l'any 1565 era propietat del notari Andreu Roig.

1

1 Restitució de la planta de la gran casa situada al nord del carrer Major, amb accés pel carreró cobert que comunicava el carrer Major amb el carrer Nou.

2 Detall del paviment del pati interior de la casa.

2

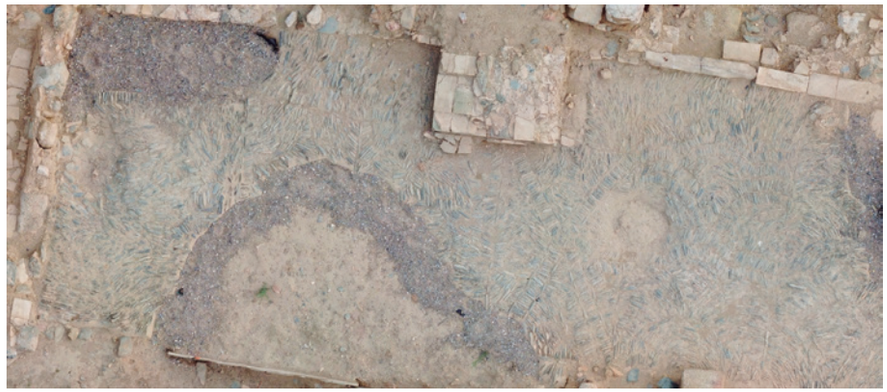

Una troballa curiosa

Al segle XVIII, quan l'edifici ja havia estat abandonat, es va construir a la banda oest una llarga estructura rectangular orientada de nord a sud, tot resseguint el traçat del carrer Major. Es desconeix quina era la seva funció original, tot i que no es pot descartar que servís per plantar-hi arbres o per a algun altre ús relacionat amb l'ordenació de l'espai.

A l'interior d'aquesta estructura es va localitzar una rasa. Al seu fons s'hi van trobar nombroses banyes de bou i de cabra, disposades de manera ordenada i a intervals regulars. La funció d'aquesta deposició continua sent, avui dia, un dels enigmes que encara planteja l'arqueologia de la Ciutadella.

Monestir de Santa Maria

El monestir benedictí de Santa Maria de Roses es va fundar a principis del segle x. Sembla que, en el moment de la seva creació, es va aprofitar i reformar una petita església preexistent, construïda al segle iv. El fundador va ser el comte Sunyer II d'Empúries, que va encomanar la fundació del monestir al clergue Argibad. D'aquest fet se'n conserva un testimoni excepcional: una inscripció realitzada aprofitant el revers de l'antic altar de l'església.

L'emplaçament del monestir, molt proper al mar, en un context d'inestabilitat i inseguretat, va determinar que fos concebut des del principi com un conjunt compacte i fortificat, envoltat per muralles, gairebé com una fortalesa. Les excavacions arqueològiques han permès identificar restes del primer recinte emmurallat, que sembla haver estat lleugerament més petit que el que es pot observar actualment.

Els abats del monestir van exercir funcions pròpies de senyors feudals i van ser propietaris d'una part important de les terres de l'entorn. Tot i que el monestir va anar perdent influència i poder a partir del segle xv, va continuar en funcionament fins a finals del segle xviii. Encara que la població civil havia abandonat la Ciutadella ja al segle xvii, la comunitat continuava acudint al monestir, ja que l'església exercia funcions parroquials i al seu entorn s'hi trobava el cementiri del poble.

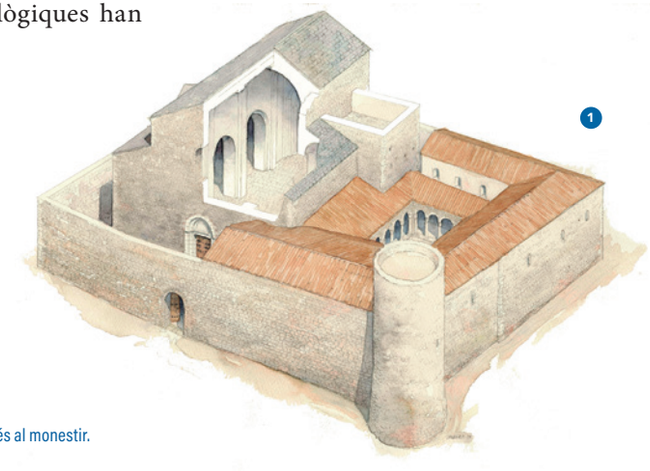

1 Restitució del monestir al segle xii.

2 Troballa i restauració de la porta d'accés al monestir.

2

La inscripció fundacional

La inscripció que explica la fundació del monestir aprofita el revers d'una taula d'altar, probablement procedent de la vella església tardoantiga. En el text, el comte Sunyer II encomana a la seva muller i als seus fills que encarreguin l'obra al clergue Argibad. Al final de la inscripció, el mateix Argibad certifica haver complert l'encàrrec.

Església del monestir

Les restes visibles actualment de l'església de Santa Maria no corresponen a l'edifici original del moment de fundació del monestir, al segle x, sinó a una construcció del segle xi. L'església es va consagrar l'any 1053, fet que indica que l'altar ja estava acabat i que s'hi podia celebrar el culte, tot i que les obres del conjunt no necessàriament estiguessin completades en aquella data.

L'estat de ruïna actual de l'edifici es deu en gran part als bombardeigs de finals del segle xviii. L'absis principal, avui reconstruït, es va ensorrar a conseqüència d'un incendi als anys trenta del segle xx. Malgrat tot, encara és possible identificar clarament l'estructura original de l'església, construïda segons la tècnica del denominat primer art romànic.

L'edifici presentava tres naus curtes cobertes amb volta de canó semicircular, un ampli transsepte i una capçalera formada per un absis central semicircular i dues absidioles laterals. El portal occidental data dels segles xii-xiii. Aquest portal es va trobar caigut i va ser reconstruït durant les obres de recuperació de l'edifici a mitjan segle xx.

1

1 Escala a l'interior de l'església d'accés al cor, eliminada durant les obres de restauració.

2 Estat del monestir a principis del segle xx.

2

El capitell

Pràcticament no s'ha conservat decoració escultòrica de l'església. Destaca, però, el capitell nord de l'arc triomfal, conservat *in situ*. Datat a mitjan segle xv, representa tres arcàngels que sostenen un text escrit en lletra gòtica minúscula amb les paraules de l'himne de la bona nova, basat en l'Evangeli segons Lluc (2,14): *Gloria in excelsis Deo et in terra*.... El text es devia completar al capitell sud amb la continuació: *et in terra pax hominibus bonae voluntatis*.

El claustre monàstic

El pati o claustre del monestir se situa al sud de l'església. Els elements visibles actualment corresponen als darrers moments d'existència del monestir, tot i que no hi ha indicis que la seva estructura original fos gaire diferent.

Es tracta d'un petit pati rectangular d'uns 10 × 6 metres, amb un pou central, envoltat per galeries o passadissos irregulars d'entre dos i tres metres d'amplada. Al costat nord limita directament amb l'església, mentre que als altres tres costats s'hi disposaven diverses estances monàstiques que prenien com a límit exterior la muralla.

Inicialment, cada galeria comptava amb tres estances. A l'ala oest hi havia un petit carreró que donava accés directe a aquest sector des de la porta del monestir. Probablement es tractava d'un espai destinat a l'atenció de persones externes —habitants de la vila— que hi acudien per fer gestions, sense interferir en la vida quotidiana de la comunitat monàstica.

Als segles XVII i XVIII, les dependències del monestir es van concentrar principalment a les ales nord i oest del claustre i damunt de l'església, que en aquest moment va ser fortificada. A l'ala est s'hi conserva un forn circular, probablement relacionat amb una cuina. A principis del segle XVIII es va afegir una escala al sector sud del conjunt, que comunicava el claustre amb la part baixa del turó. Durant aquest mateix segle, l'ala nord del claustre va ser utilitzada com a part del cementiri parroquial.

1

1 Els nous treballs arqueològics estan posant al descobert estructures de l'època tardoantiga (*cella memoria*) i del moment fundacional del monestir.

2 Escala situada a la banda nord del claustre, eliminada durant les obres de restauració.

3 Pou situat al centre del claustre, actualment cobert.

2

3

Cementiri parroquial

L'església del monestir exercia funcions d'església parroquial i, al seu voltant, s'hi situava el cementiri de la població. Tot i que inicialment els enterraments es concentraven a la zona de la plaça del monestir, al llarg del segle XVIII el cementiri es va estendre cap a altres espais, com l'ala nord del claustre i la zona del portal oest d'accés a l'església.

Carrer Nou i cavallerissa

Les cases situades entre el carrer Nou i la muralla est van quedar molt afectades després de l'abandonament de la vila medieval. A la zona central d'aquest sector, a principis del segle XVIII, s'hi va construir un gran edifici que va tenir usos diversos al llarg del temps.

L'edifici original consistia en una gran nau d'uns set metres d'amplada, amb una sèrie de pilars centrals que sostenien la coberta. La planimetria contemporània indica que aquest espai es destinava a cavallerissa. Al paviment encara es pot observar un canvi en la mida dels rierencs, que marca clarament les zones de circulació separades dels espais destinats als estables.

Poques dècades després, l'edifici va canviar de funció i va ser remodelat per adaptar-lo com a magatzem de municions, tal com indiquen els plànols militars posteriors. A l'extrem del recinte s'hi va construir una gran sala pavimentada amb rajoles, i adossada a aquesta, una petita estructura de planta quadrangular, probablement destinada a l'emmagatzematge de munició.

Per reduir els riscos en cas d'explosió durant un bombardeig, els murs perimetrals de l'edifici van ser reforçats mitjançant el doblatge de les parets, assolint un gruix d'aproximadament un metre.

1

2

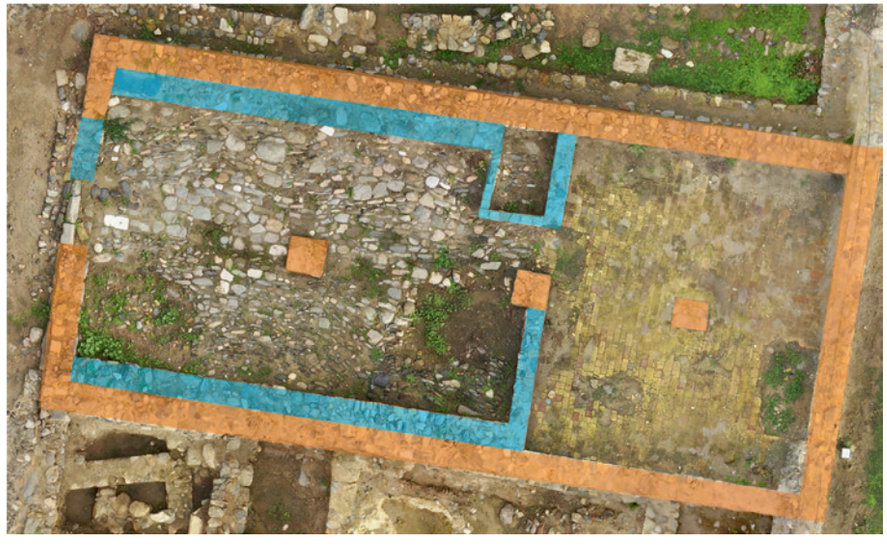

3

1 Estrep de cavalleria (segle XVIII).

2 Imatge de l'edifici militar, amb indicació dels elements afegits en la seva reforma (en blau).

3 Munició similar a la que es guardava al magatzem-polvorí.

Remodelació moderna del sud de la vila

En època moderna, el sector sud de la vila medieval va ser objecte d'una remodelació profunda. L'objectiu principal era crear un gran espai obert —una plaça— al costat de la casa del governador, adequada a les noves necessitats de la fortalesa.

Per fer-ho possible, es va enderrocar un tram de la muralla medieval i també les dues cases que ocupaven l'extrem sud del carrer Major. Aquesta operació va generar una gran esplanada que s'estenia fins als talussos de la nova fortalesa. Al mateix temps, a la banda nord de la plaça es va construir un porticat, del qual avui se'n conserven les bases dels pilars i un petit sector del paviment de rierencs. Aquest porticat permetia la connexió directa entre el carrer Major i el carrer Nou.

La plaça quedava delimitada per edificis clau del nou ordre militar. A la banda oest s'hi situava la casa del governador, mentre que a la banda est es va construir un nou edifici polivalent, vinculat a la fortalesa, que complia diverses funcions, entre elles la d'allotjar alguns dels principals oficials de la guarnició.

En aquest procés de transformació, una de les torres de la muralla va ser enderrocada. D'altres, però, van continuar en ús, com la torre situada a la cantonada sud-est, on es va instal·lar una campana que servia com a sistema d'alarma en cas d'atac. Aquesta torre també acabaria sent enderrocada a finals del segle XVIII.

1

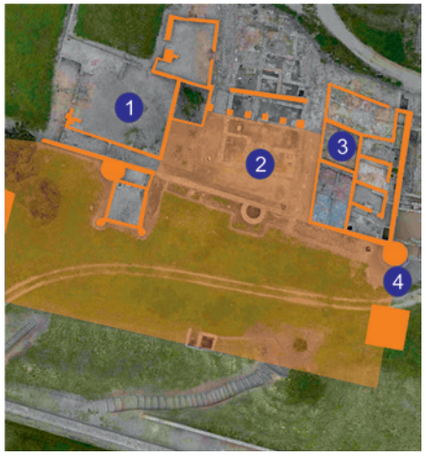

2

3

1 Vista aèria de l'espai que va ocupar la nova plaça creada al sector sud de la vila. Casa del governador (1), plaça i porticat (2), edifici militar (3), torre de la campana (4).

2 A finals del segle XVIII s'abandona l'edifici situat a l'est del carrer Nou i es construeix una petita casa per algun dels oficials de la guarnició.

3 Restitució de la zona amb la casa del governador, la plaça i el porticat.

El fortí

Després de les guerres napoleòniques, a inicis del segle XIX (1808-1814), la Ciutadella va quedar pràcticament abandonada. Com a sistema defensiu, la fortalesa havia esdevingut obsoleta davant les noves formes de fer la guerra. Així i tot, l'any 1827 es va decidir construir un petit fortí sobre el vell baluard de Sant Joan, amb l'objectiu d'instal·lar una bateria destinada a la defensa de la costa.

El fortí és un recinte de planta quadrangular que reaprofita parcialment els murs de la fortalesa moderna i integra fins i tot elements més antics, com una de les torres i un tram de la muralla medieval. L'estructura disposa de diverses espitlleres, un tipus d'obertura ja antiquat en aquell moment —quan feia segles que no s'utilitzaven arcs o ballestes—, però que probablement servien per ventilar els espais interiors.

A l'interior, el fortí s'organitzava en una sèrie de compartiments allargassats, disposats de manera radial. Actualment, només un d'aquests espais conserva la coberta original, feta amb una volta de canó. Tot indica que el projecte inicial preveia un edifici de dos pisos, però les obres no es van arribar a completar mai.

1

2

1 Porta d'accés al fortí.

2 Interior del fortí amb l'única de les naus cobertes amb volta de canó conservada.

Els forns i l'alimentació de les tropes

Un dels problemes més importants de qualsevol exèrcit era l'alimentació de les tropes, i el pa n'era un element essencial. La seva importància era tal que les fleques militars rebien el nom de *forns de munició*, ja que, en sentit figurat, l'arma principal era el mateix soldat.

A la Ciutadella es coneix la ubicació de diversos forns de pa. Un dels primers es va construir després del setge de 1645. Es tractava d'un gran forn de planta quadrangular a l'exterior i circular a l'interior, edificat sobre el traçat d'un antic carrer de la vila medieval, situat uns metres més al nord. Aquest forn va ser abandonat a principis del segle XVIII i substituït pels dos que encara es conserven actualment.

Aquests dos forns tenen una forma lleugerament ovalada i estan construïts amb voltes de rajol. No disposaven de cambra de combustió inferior: el foc s'encenia dins la mateixa cambra on posteriorment es col·locava la massa per coure el pa. Aquest sistema permetia elaborar pa negre, preferit per les autoritats militars perquè es conservava millor i trigava més a assecar-se.

Sota l'edifici dels forns es conserven restes de les antigues cases de la vila medieval i, al fons, un tram de la muralla, equipada amb altes espitlleres.

1

2

3

3 Interior d'un dels forns, amb volta de rajol i una capa de sorra sota el paviment per mantenir l'escalfor.

1 Forn de pa construït sobre les restes del carrer d'en Ganyut, eliminat durant les obres de restauració.

2 Sota el paviment del segle XVIII de l'edifici dels forns es conserven les restes de les cases medievals.

Barri medieval de la zona nord-oest i jardins d'època moderna

El sector nord-oest és possiblement el barri més ben conservat de la vila medieval. Aquesta bona conservació és conseqüència d'un fet accidental. Durant el setge de la fortalesa l'any 1645, en el context de la guerra dels Segadors, un polvorí situat en una de les antigues torres medievals va explotar accidentalment. L'explosió va causar la mort de més de dues-centes persones i va destruir una part important d'aquest barri.

Quan les tropes franceses van ocupar la Ciutadella, no es va reconstruir la zona afectada. En lloc d'això, l'espai va ser terraplenat i s'hi van crear uns jardins d'ús militar. Aquesta configuració es va mantenir fins a l'any 1993, moment en què es van iniciar les excavacions arqueològiques del sector.

Les cases que s'han pogut documentar en aquest barri corresponen a habitatges que havien estat remodelats durant els segles XVI i XVII, tal com es pot observar en l'ús de rajols als brancals de les portes, un element característic d'aquest període. Tot i aquestes reformes, moltes de les cases conservaven en essència l'estructura pròpia de l'època medieval.

1

2

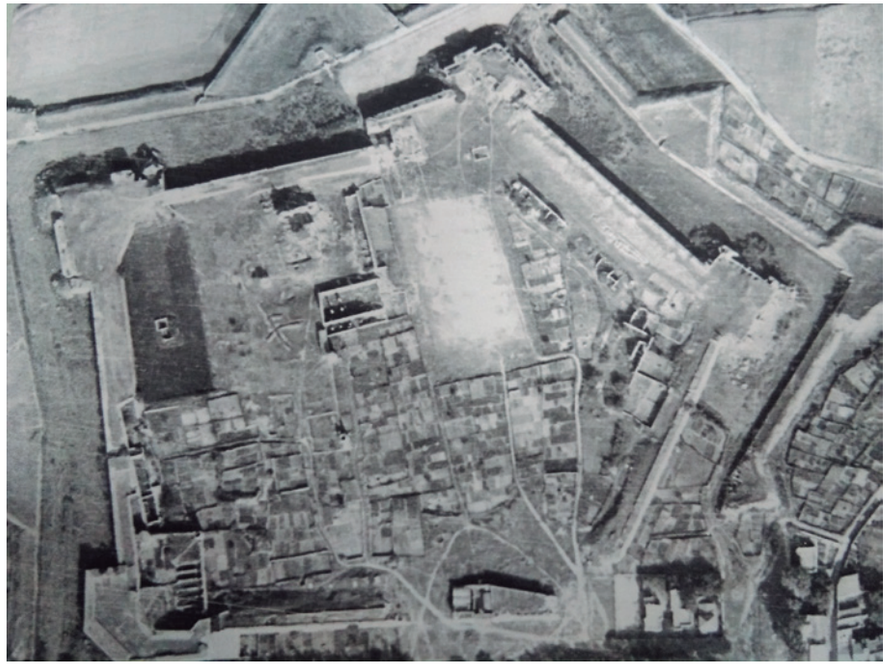

3

1 Detall del rentador construït al centre dels jardins.

2 Fotografia aèria de mitjan segle XX, quan encara es conservaven els jardins.

3 Restitució ideal de la Ciutadella l'any 1740.

Carrer de la Creu, nucli original de la vila medieval

A l'extrem nord-oest del recinte es conserven dos carrers que es creuen en angle recte i que defineixen l'espai ocupat pel nucli original de la vila medieval, fundada al segle XI. En la documentació apareixen esmentats amb el nom compartit de carrer de la Creu. Aquest tipus d'assentament, organitzat a partir de dos carrers perpendiculars, era molt habitual als segles X i XI, no només al territori català sinó també en altres àmbits d'Europa occidental, com ara la península Itàlica.

La vila probablement va néixer en paral·lel a les obres de remodelació del monestir i a la construcció d'una nova església. El monestir necessitava mà d'obra tant per a les obres com per a l'explotació de les terres, la pesca i altres activitats econòmiques, així com població que contribuís al pagament d'impostos. Aquest context explica l'interès a afavorir la creació d'un nucli habitat estable a tocar del recinte monàstic.

Hi ha indicis documentals que apunten que aquesta primera vila podria haver disposat de muralles, possiblement amb torres de planta quadrada, però fins ara no se n'han localitzat proves arqueològiques concloents.

De les cases originals se'n conserva molt poc. Les estructures visibles corresponen majoritàriament a fases molt posteriors, especialment a reformes del segle XVI, que van transformar profundament els edificis inicials.

1

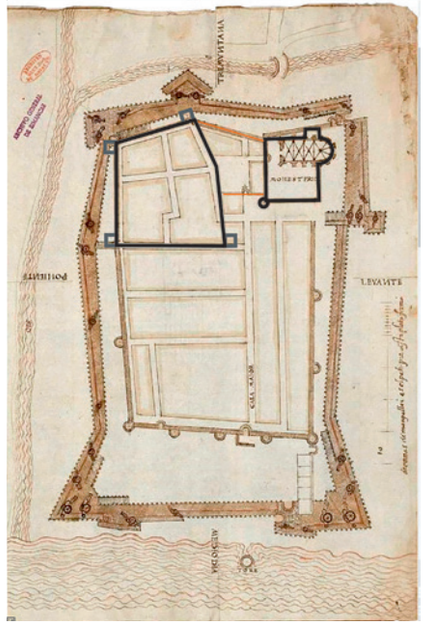

2

3

1 Vista del sector nord-oest de la vila amb la indicació del carrer de la Creu.

2 Ubicació del nucli original de la vila, amb la possible traça de les muralles i el monestir.

3 Per sota dels murs medievals les excavacions han recuperat estructures més antigues, d'època tardoantiga.

El recinte de la Ciutadella

A mitjans del segle XVI es va construir la gran fortalesa coneguda avui com la Ciutadella de Roses. Tot i que inicialment el projecte es va encarregar a l'enginyer Luís Pizaño, el disseny definitiu correspon al seu successor, Gian Battista Calvi. Es tracta d'una fortalesa de planta pentagonal, dotada de cinc baluards que reben els noms, d'oest a est, de Sant Joan, Sant Jordi, Sant Andreu, Sant Jaume i Santa Maria.

Els baluards són grans plataformes destinades a allotjar l'artilleria. En aquest tipus de fortificacions el factor clau és que la distància entre els diferents elements defensius permeti cobrir tot el perímetre amb el foc creuat dels canons, evitant qualsevol punt mort per on l'enemic pugui apropar-se o penetrar.

No va ser fins aproximadament un segle més tard que es va començar a construir una segona línia de defenses exteriors, formada per estructures conegudes com a mitges llunes i revellins, destinades a dificultar encara més l'aproximació dels atacants i a protegir el cos principal de la fortalesa.

El terme *ciutadella* designa pròpiament una fortalesa construïda a tocar d'una població amb la funció de protegir-la o controlar-la. Inicialment, aquest no era exactament el cas de Roses, ja que la fortalesa envoltava completament la vila medieval. Va ser a partir de 1645, quan la vila va ser abandonada i es va iniciar la creació del nou nucli urbà fora del recinte, que els ocupants francesos van començar a referir-se a la fortalesa com a Ciutadella, nom que ha perdurat fins avui.

1

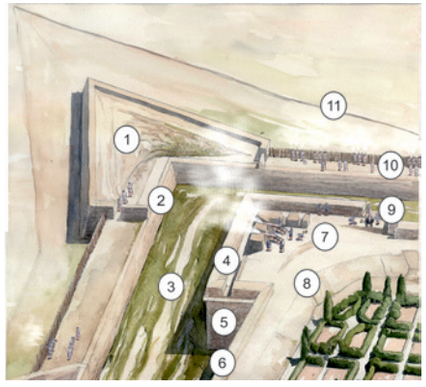

1 Nomenclatura de les diferents parts del sistema defensiu. 1 Contraguàrdia; 2 contraescarpa; 3 fossat; 4 front; 5 flanc; 6 cortina; 7 Baluard; 8 terraplè; 9 tronera; 10 camí cobert; 11 glacis.

2 La majoria d'elements defensius de la fortalesa tenien un nom que els identificava.

3 Escut i inscripció conservada al revellí de Sant Antoni de Pàdua, on s'esmenta el seu constructor, el comte de Merinville.

2

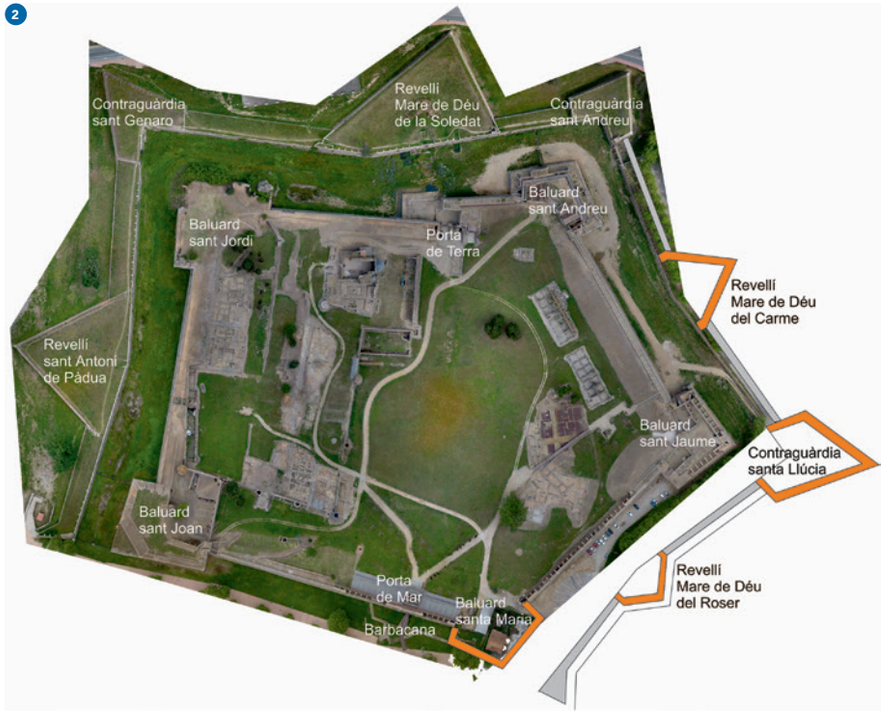

3

En el present volum el lector trobarà una revisió cronològica de la història del jaciment conservat en el marc del solar de la Ciutadella de Roses, des d'època grega fins al segle XIX. A la segona part es troba una proposta de ruta de visita, amb fitxes informatives dels diferents elements arqueològics visibles.

Cada capítol disposa d'un codi QR que permet enllaçar amb una pàgina web on el lector trobarà informació actualitzada i nous elements visuals que complementen la informació de la guia.

ES La guia dispone de códigos QR que permiten acceder a la información en castellano.

FR Le guide comprend des codes QR qui donnent accès à des informations en français.

EN The guide includes QR codes that provide access to information in English.

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

Amb el suport de:

Universitat de Girona
Consell Social

Diputació de Girona

Documenta Universitaria
@DocUniv
documentauniversitaria.com

Universitat de Girona

